

PANEMUNĖS DVARO RŪMŲ ARCHEOLOGINIAI TYRINĖJIMAI

ALGIRDAS ŽALNIERIUS

Straipsnio pavadinime Panemunės dvaro rūmų, o ne pilies, terminas paminėtas neatsitiktinai, nors iki šiol visoje negausioje tiek mokslinėje, tiek informacinėje literatūroje yra kalbama apie Panemunės pilį (Pinkus, 1971b, p. 201–204; Lietuvos, 1987, p. 233–236; Adomonis, Čerbulėnas, 1987, p. 110–111; Mažoji, 1968, p. 852; Kviklys, 1991, p. 564–566). Ir šio straipsnio autorius tiek 1994 m. tyrinėjimų ataskaitoje (Žalnierius, 1995š), tiek leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais“ (Žalnierius, 1996) kalba apie Panemunės pilį. Šis prieštaravimas atsirado gilinantis į patį pilies sąvokos arba definicijos taikymą konkrečiam objektui. Neapibrėžus tyrinėjime keliamų problemų rato ribų, t. y. nenustačius prioritetų, pagal kuriuos taikome vienas ar kitas sąvokas ir apibrėžimus, tuoj pat dingsta ribos, skiriančios atskirų epochų ir pasikeitusios paskirties objektus, nors jie ir išlaikė bendrus išorinius požymius. Labai teisingai pastebėta, kad skirtingi mokslai ir skirtingi tyrinėtojai nevienodai supranta tos pačios sąvokos turinį, o ryškiausi skirtumai yra tarp istorinio ir archeologinio požiūrio į LDK pilis (Zabiela, 1995, p. 54). Prie viso to galima pridėti dar ir architektūros istorikų pilies sąvokos supratimą ir jos taikymą. Sutariant, kad pilis – tai uždaras, ilgalaikis, savarankiškas gynybinis įrenginys, visada pirmiausia pabrėžiama jos karinė paskirtis (Bogdanowski, Holcer, Kornecki, 1994, p. 67–68; Zabiela, p. 57; Dailės, 1999, p. 326; Dictionary, 1998, p. 49–58). LDK vakarinėje dalyje šiuo metu yra lokalizuotos 56 medinės ir 8 mūrinės XIV–XV a. pilys (Zabiela, 1995, p. 177–180.). Dauguma jų buvo panaudotos kovose su vokiečių ordiniais ir turėjo didesnę ar mažesnę, bet pirmiausia karinę paskirtį. Visos mūrinės ir dalis medinių pilių priklausė valstybei, o likusiųjų priklausomybė nėra visiškai aiški. Valdžios svertų sutelkimas XIV a. pabaigoje didžiojo kunigaikščio rankose leido sukurti pilių tinklą ir vietininkijų sistemą (Gudavičius, 1999, p. 202), kuri neleido, bent jau XV a. pirmojoje pusėje, išgalėti atskiroms feodalų giminėms ir statyti savo pilis. Galbūt tai

ir yra skiriamasis XIII–XV a. Lietuvos tiek medinių, tiek mūrinių pilių bruožas bendrame Europos pilių kontekste. O mūrinės feodalų giminių rezidencijos LDK buvo pradėtos statyti jau visiškai pasikeitusiomis politinėmis ir ekonominėmis valstybės gyvenimo aplinkybėmis. Tai ir kelia abejonių taikant pilies terminą XVI a. pabaigos–XVII a. LDK vakarinėje dalyje pastatytoms mūrinėms bajorų dvarų rezidencijoms.

Pagrindiniai išoriniai pilies požymiai XVI a. pabaigos–XVII a. Lietuvos mūrinių dvarų architektūroje – tai visų pirma dažniausiai ant aukštumos pastatytas pastatas ar jų kompleksas, apsuptas ar esantis šalia natūralių, iškastų ar užtventkų vandens telkinių, bokštai ir gynybinės sienos su šaudymo angomis, gynybiniai grioviai, vartai ir kiti gynybinės paskirties elementai. Tačiau jų buvimas dar nieko nepasako apie gynybinių statinių paskirtį ir jų tinkamumą tuometio reguliaraus karo veiksmams. Juo labiau kad šios išorinės gynybinės architektūros formos praktinę reikšmę turėjo prieš pasirodant ir dar bent kiek plačiau naudojant artilerijos, t. y. iki XV a. pradžios. Greičiau tai dekoracijos ir tikrų gynybinių įrenginių bei konstrukcijų imitacijos, turėjusios suteikti savo šeiminkams savigarbos, pasididžiavimo ir socialinio statuso patvirtinimą, buvo jų supratimo apie vėlyvųjų viduramžių pilis išraiška (Lietuvos, 1987, p. 232). Nors visiškai atmesti gynybinės šių pastatų paskirties gal ir nederėtų: jie galėjo puikiai apginti šeiminkus tiek vidaus neramumų, tiek plėšikų užpuolimų bei feodalų tarpusavio vaidų, kurie neretai virsdavo ir ginkluotais susirėmimais, metu.

Mūriniai XVI a. pabaigos–XVII a. dvarai Lietuvos architektūros istorijoje vadinami nevienodai: Alšėnai, Panemunė, Raudonė įvardijamos kaip pilys, Gaidžiūniškės, Siesikai, Raudondvaris vadinami dvaro rūmais, nors ir vieni, ir kiti turi gynybinės architektūros (tiksliau – imitacijos) elementų (Lietuvos, 1987, p. 231–243). Aiškumo terminų vartojimui gali duoti XVII a. inventoriai ir kiti dokumentai. Jonušui Radvilai 1652 m. perimant Raudondvarį iš

J. E. Kosakovskio ir ponios Šilingienės inventoriuje minimas „Vysoko–Červony dvor“, kurio pagrindinis mūrinis pastatas, nors ir su bokštu, vadinamas „kamenica“ (Jurginis, 1971, p. 227–228). Ir S. Pinkaus paskelbtoje Panemunės dvaro savininko, ir rūmus pradėjusio statyti Janušo Eperješo 1608 m. testamentu ištraukoje kalbama apie dvarą, o ne apie pilį – „...Thakze dwor Poniemonski wedlug zalozenia mego aby byl dobudowany...“ Dvaro rūmų, o ne pilies pavadinimas minimas ir 1624 m. dokumente. Dvaro rūmai su mūriniu pilimi (zamek murowany) vadinami tik J. Eperješo anūko Adomo Chrizostomo ir jo brolio 1674–1675 m. turto dalybų liudijime (Pinkus, 1971b, p. 201–202, 211). Tačiau šis dokumentas surašytas esant pakankamai sudėtingai finansinei giminės padėčiai, todėl galima įtarti ir tam tikrą norą „pagražinti“ turimą nuosavybę. Pagaliau dar ir 1828 m. teismo sprendime dėl Gėlgaučių turto perdavimo kreditoriams Panemunės dvaras įvardijamas kaip „palac murowany Rezydencyonalny“ (Pinkus, 1971, p. 201, 217). Bet jau tuose pačiuose dokumentuose Panemunės dvaras pradedamas vadinti „Zamkaus“ vardu ir tai galima susieti su pradėjusiomis išsigalėti romantizmo apraiškomis.

Dabartinės Baltarusijos teritorijoje esantys XVI–XVII a. mūriniai dvarai yra vadinami pilimis, kartais vartojant net „namo–tvirtovės“ (дом–крепость) terminą, tačiau vartojama ir pilies – rūmų ansamblio (дворцово–замковый ансамбль) sąvoka (Чантурия, 1977, c. 60–81). Nevienareikšmiškai traktuojami mūriniai dvarai ir lenkų mokslinėje literatūroje, įtraukiant juos į Lenkijos pilių sąvadus (Guerquin, 1974, p. 56–60; Kajzer, Kołodziejcki, Salm, 2002, p. 65–73), tačiau tiek juose, tiek vėlesnėse publikacijose vartojamos „įtvirtinto dvaro“ (dwor obronny), „mūrinio dvaro“ (dwor murowany), „įtvirtintos rezidencijos“ (siedziba obronno–rezydencyonalna) sąvokos (Kajzer, 1988, p. 37–55; 1993, p. 194–235).

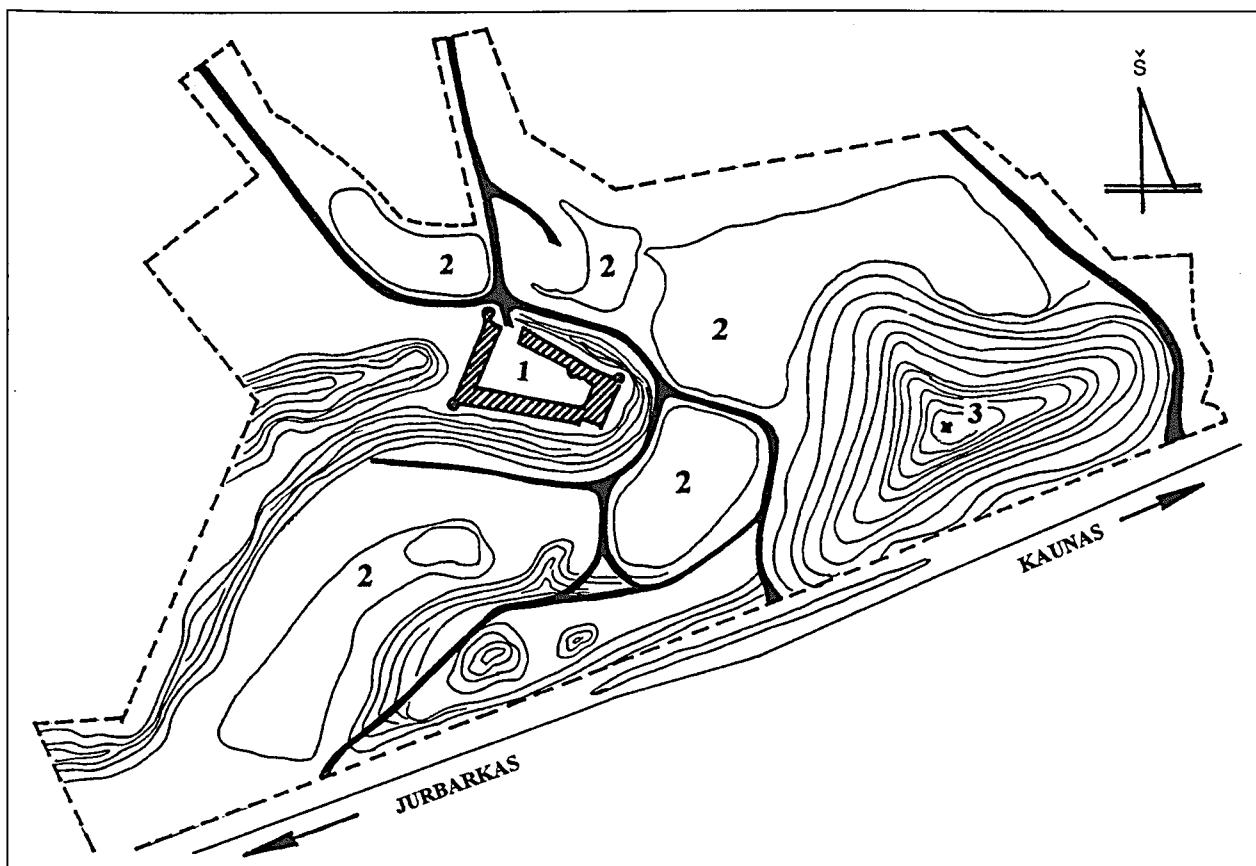
Šiuo metu jau nederėtų mūrinių Lietuvos XVI a. pabaigos–XVII a. dvarų vadinti pilimis. Tinkamiausias terminas šiems mūriniams statiniams galėtų būti „dvaro rūmai“.

Mūrinių dvaro rūmų pastatų atsiradimas LDK tiesiogiai sietinas su žemės ūkio reformomis, vykdytomis XVI a. viduryje. Valakų reforma, pradėta vykdyti 1557 m., sunormino ir sutvarkė visų pirma didžiojo kunigaikščio, o vėliau ir stambųjų feodalų dvarų valdymą ir nustatė gaunamą iš jų pajamų dydį bei galutinai suformavo to meto visuomenės luominę sudėtį (Jurginis, 1962, p. 286–288; Vancevičius, 1971, p. 4–16; Gudavičius, 1999, p. 575–580). Šių reformų būtinybę lėmė tiek minėtos vidinės, tiek išorinės priežastys. Vakarų Europoje XVI a. ėmė augti žemės ūkio ir miško produktų paklausa, o kartu ir kainos. Olandija, Švedija, Anglija pirkė grūdus, kanapių pluoštą, galvijų mė-

šą, miško medžiagą, pelenus, vašką. Jau 1547 m. didysis kunigaikštis savo dvarų valdytojams nurodė atliekamus grūdus gabenti į Karaliaučių ir Dancigą arba parduoti vietinėse rinkose. Išaugusia žemės ūkio produkcijos paklausa netruko pasinaudoti ir vidutiniai šlėktos, reikalaudami teisės be muitų eksportuoti savo dvarų žemės ūkio produkciją. Ši teisė be muito gabenti į užsienį miško prekes, javus ir gyvulius ir be muito įsivežti karo reikmenis jiems buvo suteikta 1559 m. Vėlesnės privilegijos (1588 m. Lietuvos Statutas) dvarininkams leido be muitų išvežti ir įvežti beveik visas tiek kasdieninio naudojimo, tiek prabangos prekes (Jurginis, 1962, p. 288–290; Ivinskis, 1992, p. 119–125). Pagerėjusi turtinė padėtis leido tiek magnatams, tiek provincijos šlėktoms XVI a. pabaigoje–XVII a. pirmojoje pusėje pradėti statyti mūrinius savo dvarų pastatus. Ta pati ekonominė situacija ir su ja susijusi mūrinių dvaro pastatų statyba buvo panaši tiek LDK, tiek Lenkijos Karalystėje, tik Lenkijoje šie procesai prasidėjo XVI a. viduryje (Kajzer, 1988, p. 37–47; 1993, p. 185–194).

LDK vakarinėje dalyje mūrinės dvarų rezidencijos XVI a. pabaigoje–XVII a. pirmojoje pusėje buvo pastatytos Kruonyje, Rokiškyje, Alšėnuose, Panemunėje, Raudonėje, Gaidžiūniškėse, Siesikuose, Raudondvaryje (Lietuvos, 1987, p. 232–243; Чантурия, 1977, c. 60–81), Mažosiose Lapėse (Žalnierius, 1998, p. 330–332). Įdomu pastebėti, kad didžiausius dabartinės Lietuvos teritorijoje dvaro rūmų pastatų kompleksus Panemunėje ir Raudonėje pastatė XVI a. pabaigoje iškilusios ir su karaliaus S. Batoro dvaro aplinka siejamos Kiršenšteinų ir Eperješų giminės, prekiavusios mišku ypač plačiu mastu. Po J. Eperješo mirties K. Kiršenšteinas susirado kitą partnerį – Kauno vėliavininką J. Dziavaltauską (Pinkus, 1971a, p. 185–186). Atrodytų, kad su J. Dziavaltausku galima sieti Raudondvario dvaro mūrinių rūmų statybą, nors J. Jurginis straipsnyje apie Raudondvarį jo net nemini. Tuo tarpu 1608 m. J. Eperješo testamente savo palikuonis ir paveldėtojus paveda globoti, be kitų, ir Raudondvario savininkui J. Dziavaltauskui (Jurginis, 1971, p. 225–240; Pinkus, 1971a, p. 185–186, 208).

Apie pasikeitimus LDK vakarinės dalies dvarų materialinėje kultūroje XVI–XVII a. liudija ir per paskutiniuosius keliolika metų dvarvietėse atliktų įvairios apimties archeologiniai tyrinėjimų duomenys (ATL 1992, T. 2, p. 44–48; ATL 1996, p. 197–211; ATL 1998, p. 312–339; ATL 2000, p. 370–391; ATL 2002a, p. 142–149; ATL 2002b, p. 162–165). Daugelyje tyrinėtų dvarviečių rasti archeologiniai radiniai datuojami XVII–XVIII a., arba XVI a. antrąja puse–XVIII a. Daug retesni yra XVI a. pirmąja puse datuojami radiniai (Lisauskaitė, 1998, p. 316–318; Puodžiūnas, Zabiela, 1992, p. 44–48). Nuo XVI a. vidurio dvaruose atsiranda plokštiniais ir puodyniais kok-

1 pav. Panemunės dvaro situacijos planas: 1 – dvaro rūmai, 2 – tvenkiniai, 3 – koplyčia. A. Žalnieriaus brėž.

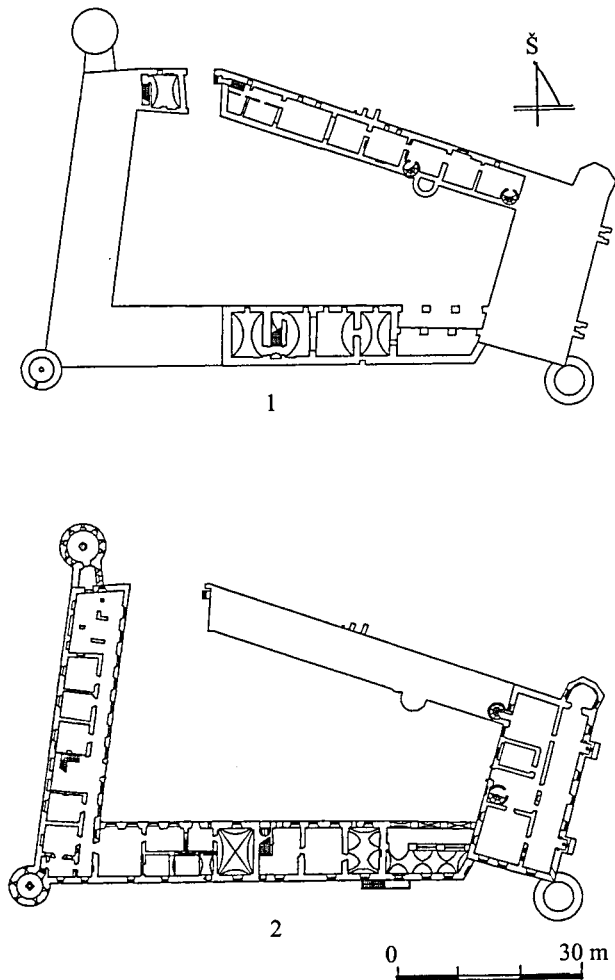
liais puoštos krosnys, oksidacinėje aplinkoje degta ir glažuruota, plonasienė, įvairios paskirties buitinė keramika, stiklo, fajanso, statybinės keramikos ir statybinės paskirties metalo dirbiniai. Tačiau ir atsiradus kokybiniu atžvilgiu visiškai naujai buitinei keramikai, dvaruose ir toliau plačiai naudojama tradicinė, maisto gaminiui skirta keramika, randama net ir XVIII–XIX a. kultūriniuose sluoksniuose.

Peršasi išvada, kad iki XVI a. vidurio, su retomis išimtimis, kasdieninė LDK dvarų buitį niekuo ypatingai nesiskyrė nuo ją supančios kaimų ir pavaldžių valstiečių buities, o materialinės kultūros skirtumai greičiausiai pasireiškė turimais prabangos daiktais ir ginkluotės kokybe bei kiekiu.

Panemunės dvaro rūmai stovi apie 14 km į rytus nuo Jurbarko, šalia kelio Kaunas–Jurbarkas, aukšto dešiniojo Nemuno kranto šlaito iškyšulyje, kuris iš visų pusių, išskyrus vakarus, yra apsuptas dirbtinių, kaskadinių, besileidžiančių į Nemuno slėnį tvenkinių (1 pav.). Šiuo metu yra visiškai išlikę vakarinis ir pietinis rūmų korpusai su PV ir ŠV bokštais, 1994–1995 m. buvo atstatytas apgriu-

vęs rytinis korpusas, kiek anksčiau išvalyti ir į žemės paviršių iškelti XVIII pabaigoje nugriauto šiaurinio korpuso rūsio pamatai. Iš PR ir ŠR bokštų išliko tik užkonservuotos pamatų ir dalies sienų liekanos (2 pav.). Kauno paminklų restauravimo institutas 2004 m. pradėjo ruošti galutinį Panemunės dvaro rūmų restauravimo ir pritaikymo Vilniaus dailės akademijos reikmėms projektą.

Iki XVI a. pabaigos Panemunės dvaras priklausė garsiai Žemaitijos bajorų Stankevičių–Bilevičių giminei, kurie 1595 m. užstatė dvarą J. Eperješui, o 1597 m. jį jam ir pardavė už 14 tūkstančių kapų grašių. Dvaro pardavimo akto inventoriuje minimas dvaro pastatas ir klojimas, daržai, užtvankos ir malūnai, kūdros ir dvarui priklausiusios žemės valdos (čia ir toliau istorinės ir architektūrinių tyrimų žinios paimtos iš Pinkus, 1971). Apie mūrinius statinius ar jų griuvėsius akte neminima, o 1624 m. dokumente jau kalbama apie rūmus su visais jo mūrais ir pastatais. Atrodytų, kad dvaro rūmai buvo pradėti statyti apie 1604 m., o pradiniam statybos etape iki 1610 m. buvo pastatytas dviaukštis gyvenamasis korpusas, pradėtas šiaurinis, ūkinis, korpusas, kiemas aptvertas gynybinės sienos

2 pav. Panemunės dvaro rūmų planas: 1 – rūsio planas, 2 – I aukšto planas. A. Žalnieriaus brėž.

imitacija. Prie pietinės sienos vidurio pristatytas dviaukštis pastatas ir pietvakarių bokštas. Visi šie statiniai sudarė trapecijos formos vidaus kiemą. Kiti korpusai J. Eperješui esant gyvam nebuvo užbaigti, o kai kurie net nebuvo pradėti. Dvaro rūmų ansamblį apie 1604–1610 m. sudarė rytinis ir šiaurinis korpusai, vakarinė ir pietinė kiemo sienos bei prie jos buvę pastatai ir renesansinė arkada. Pirmame etape pastatyti ir pietrytinis bei pietvakarinis cilindriniai, keturaukščiai bokštai. S. Pinkus teigia, kad dvaro statybai šiame etape galėjo vadovauti šeimos draugas ir verslo partneris, Vilniaus pilies architektas ir horodničius P. Nonhartas. Po Janušo Eperješo mirties jis paminėtas tarp testamentu vykdytojų, be to, 1611–1612 m. jo statytame Gaižiūniškių (pagal S. Pinkų – Goiceniškių) dvare yra kai kurių stilistinių ir konstrukcinių analogijų su Panemunės dvaru (Pinkus, 1971b, p. 207–208).

Po Janušo Eperješo mirties liko trys jo sūnūs: Kauno

pavieto pastalininkas Kristupas, žemaičių stalininkas Jurgis ir Jonas Eperješai, kurie lygiomis teisėmis paveldėjo Panemunės dvarą. Vėliau Jurgis Eperješas, atpirkęs iš Jono jo dalį, savo ir atpirtąją dalis padovanojo Kristupui Eperješui, kuris XVII a. viduryje rekonstravo rūmų ansamblį, pakeisdamas durų ir langų angas ir pastatydamas du bokštus šiaurės vakariniame ir šiaurės rytiniame ansamblio kampuose. Rekonstrukcijos metu pietinis korpusas buvo paverstas centriniu, išmūryta nauja aukštesnė barokinė arkada.

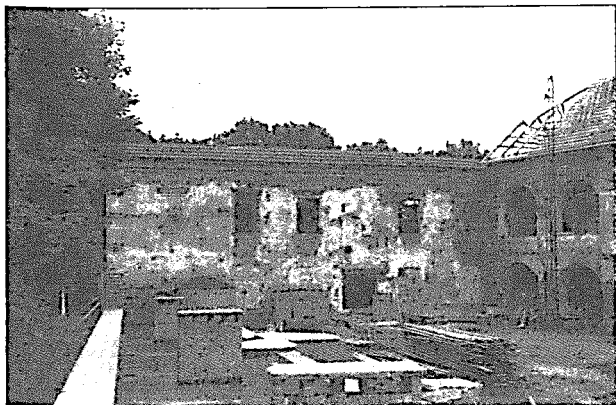
Eperješų giminė Panemunės dvarą valdė iki 1753 m. Vis blogėjant finansiniams reikalams, dvaro ansamblis vis labiau nyko ir buvo mažai prižiūrimas, tai atsispindėjo ir pardavimo inventoriuje, kuriame minimos suirusios rūmų krosnys. Tačiau dvarą įsigijęs pulkininkas L. Igelstromas jau 1759 m. dvarą pardavė Akmenės seniūnui, LDK vėliavininkui A. Gedgaudui. Po antrųjų vedybų praturtėjęs A. Gedgaudas nuo 1783 m. vykdė kapitalinę dvaro rūmų rekonstrukciją. Renesansinis ansamblis su uždaru kiemu buvo perdirbtas į „U“ plano rūmus, nugriaunant šiaurinį korpusą, o jo vietoje užtvėriant tvorą su dvejais vartais. Prie vakarinės sienos buvo pristatytas naujas korpusas. Klasicistinės rekonstrukcijos metu buvo pakeistas patalpų vidaus planas ir jų paskirtis, fasaduose atsirado klasicistinių architektūros elementų, sumažinant ir išskertant naujas langų angas ir keičiant jų apipavidalinimą.

Po 1831 m. sukilimo, kuriame aktyviai dalyvavo Antanas ir Jonas Gedgaudai, Panemunės dvaras buvo sekvestruotas ir perėjo Vilniaus valdinės palatos žinion. Nuo to laiko dvaro rūmai pamažu nyko ir tik laikas nuo laiko buvo panaudojami ūkio reikmėms. 1954 m. pradėti rūmų tyrinėjimų, konservavimo ir restauravimo darbai nebaigti iki šiol.

ARCHEOLOGINIAI TYRINĖJIMAI

Panemunės dvaro archeologiniai kasinėjimai nuo pat rūmų architektūrinių tyrinėjimų ir restauravimo projekto rengimo pradžios 1954 m. buvo susiję su labai konkrečiais ansamblio renovavimo tikslais ir buvo ieškoma atsakymų į iškilusius klausimus, susijusius su tais pačiais ar artimiausiais metais numatomais pradėti dvaro rūmų atstatymo ir konservavimo, teritorijos sutvarkymo ar avarinės būklės likvidavimo darbai.

Rytinio korpuso tyrinėjimai. Rytinis korpusas buvo pastatytas pirmame rūmų statybos etape Nemuno šlaito iškyšulio rytiniame gale, turi netaisyklingo 29,9x13,3 m stačiakampio planą ir orientuotas ŠR–PV kryptimi (3 pav.). Pradžioje tai buvo pagrindinis gyvenamasis ir reprezentacinis rūmų pastatas. Jo vidus išilgine pertvarine siena padalytas į 6,5 m pločio vakarinę ir 4 m pločio rytinę dalį. Vakarinė dalis pertvarinėmis sienomis pradžioje buvo suskirstyta į tris patalpas. Aiški tik didžiausios, vidurinės,

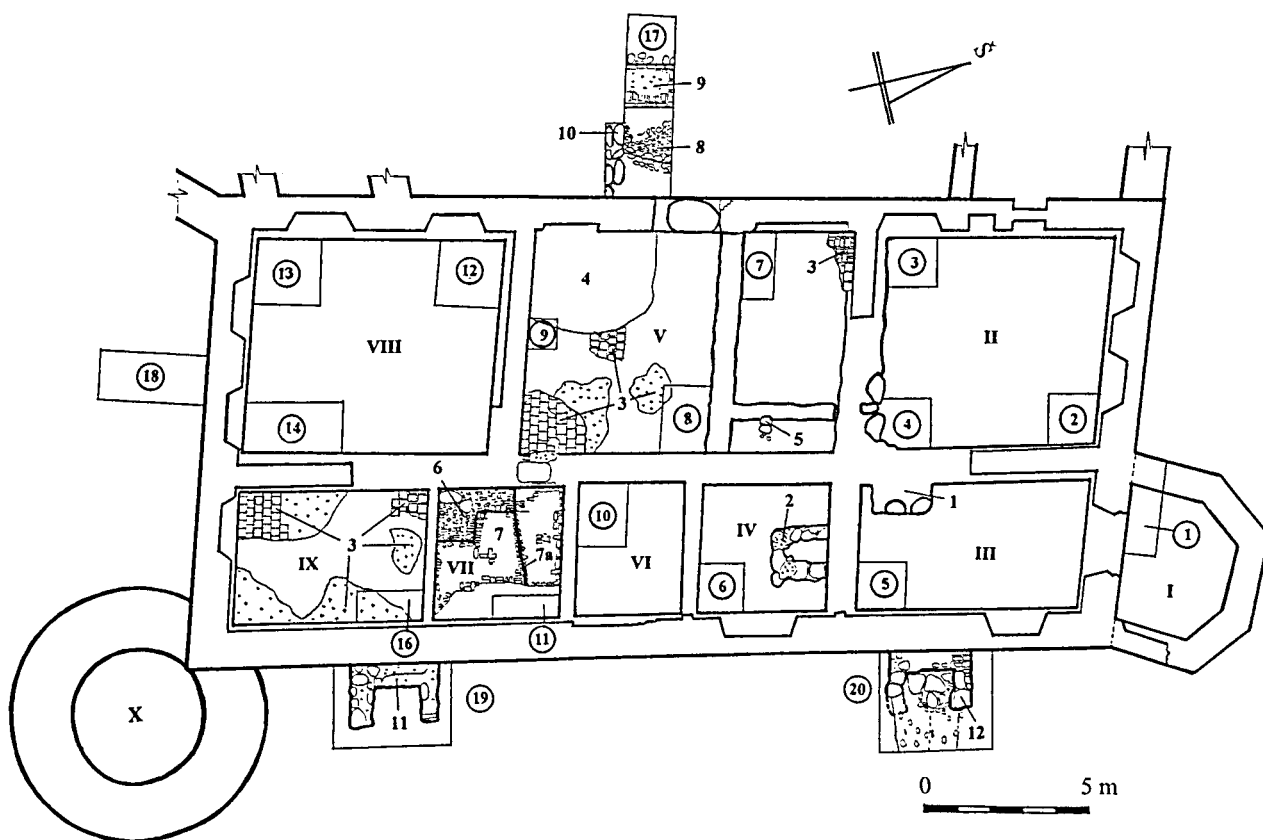

3 pav. Rytinis korpusas 1994 m. tyrinėjimų metu.
A. Žalnieriaus nuotr.

patalpos paskirtis, kurioje buvo įrengtas rūmų vestibulis su pagrindiniu įėjimu. Šiauriniame kambaryje buvo sraigtinė laiptinė į antrą aukštą. XVII a. viduryje vestibulio

PV kampe buvo įrengta sraigtinė laiptinė į antrą korpuso aukštą. Rytinėje pusėje pastačius tris plonesnes ir vieną storesnę pertvarines sienas buvo įrengtos penkios 14–26 m² patalpos, kurių dydis nesikeitė. Jose buvo rūmų virtuvė ir kitos ūkio paskirties patalpos (4 pav.).

Rytinio korpuso archeologinius tyrinėjimus 1956 m. pradėjo archeologas K. Mekas, atkasęs šiaurės rytų bokšto pamatus ir rytinio korpuso vidų. Tačiau tyrinėjimų ataskaitos nepavyko rasti, todėl lieka neaiškios nei tyrinėjimų vietos, nei apimtys. Sprendžiant iš S. Pinkaus straipsnio buvo atkasti vidaus patalpų sienų pamatai, antrame statybos etape vestibulyje įrengtų sraigčių, į antrą aukštą vedusių laiptų pamatų liekanos ir nustatytas vidaus patalpų išdėstymas. Pirmo aukšto grindys buvo išgrįstos molinėmis kvadratinėmis plytelėmis. Atrodytų, buvo rasti pirmame aukšte stovėjusių krosnių ir židinių pamatai, stovėję prie išilginių vidaus sienų, nešildomos buvo tik dvi patalpos. Rasti polichrominiai krosnių kokliai. Korpuso stogas buvo dengtas plokštinėmis čerpėmis (Pinkus, 1971b, p. 204–205).

4 pav. Panemunės pilies rytinio korpuso planas. I–X – sutartiniai korpuso patalpų Nr., 1–20 – 1994 m. iškastų perkasų Nr.: 1 – kamino pamatas, 2 – duonkepės(?) krosnies pamatas, 3 – molinių grindų plytelių ir kalkių skiedinio pagrindo liekanos, 4 – XVII a. vidurio laiptinės liekanos, 5 – krosnies pamato(?) liekanos, 6 – krosnies-viryklos pamatų liekanos, 7 – plytų grindys, 7a – latakas, 8 – XVII a. pradžios lauko riedulių grindys, 9 – XVII a. pamatas, 10 – XVII a. lauko riedulių grindys, 11 – pietinės tualetų kabinos pamatai, 12 – šiaurinės tualetų kabinos pamatai. A. Žalnieriaus brėž.

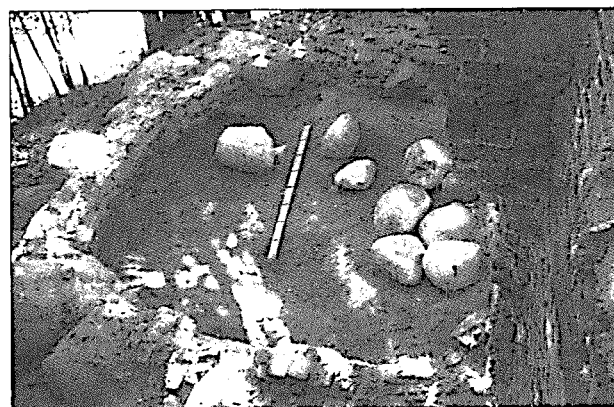
1959 ir 1960 m. E. Milčiūtė prie rytinio korpuso rytinės sienos iškasė dvi perkakas ir ištyrė 32 m² plotą. Dar vienas šurfas (Nr. 17) buvo iškastas priešais rytinį korpusą, kalvos šlaito apačioje (Milčiūtė, 1960ša, p. 46–50; 1960šb, p. 41–46, 23–24, 47–48). Tyrinėjimų metu nustatyta, kad rytinis korpusas, kaip ir šiaurinis, buvo pastatytas ant į rytų pusę besileidžiančio šlaito, kuris kelis kartus buvo aukštinamas, suformuojant aikštelę prie rytinės korpuso sienos. Po korpuso rytinės sienos griuvenomis, kurių storis siekia apie 120–150 cm, rastas 20 cm storio juodžemio ir smulkių griuvenų sluoksnis, gulintis ant supiltų žvyro sluoksnių ir datuojamas XVII a. pradžia. Prie rytinės sienos, arčiau pietryčių bokšto, buvo atkasti tualetu prietaisėlio pamatai, mūryti iš lauko riedulių ir plytų. Tarpas tarp pamatų buvo perdengtas iš 11 plytų sumūryta arka ar skliautu. Minimas ir kitas „sanitarinis kanalas“, buvęs į šiaurę nuo pirmojo, apie abiejų tikslesnę vietą, dydį ir matmenis ataskaitoje jokių duomenų nėra (Milčiūtė, 1960šb, p. 50). Konkrečių duomenų apie archeologinių kasinėjimų metu atkastus mūrus ir kitus architektūrinius objektus trūksta daugelyje 1959–1960 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaitų vietų. Tai rodo dar ir iki šių dienų gajų „darbo pasidalijimą“ tarp architektūrines vertybes tyrinėjančių architektų ir archeologų. Tokią tyrinėjimų metodiką savo pasisakymuose nuosekliai kritikavo archeologas Karolis Mekas, sakydamas, kad architektūros vertybėse susiformavęs kultūrinių sluoksnių klotas yra neatsiejamas nuo atkasamų architektūrinių objektų, o vienpusiškas vienu ar kitu tyrinėjimo prioritetu išskėlimas į pirmą vietą dažniausiai veda tiek prie metodinių, tiek datavimo bei vertinimo klaidų.

1994 m. tyrinėjimų tikslas ir uždaviniai buvo susiję su rytinio korpuso atstatymo darbais, kurie buvo pradėti tuoj po archeologinių tyrinėjimų. Tyrinėjimų užduotis buvo korpuso vidaus išvalymas iki pirminio grindų lygio, galimų rūsijų paieška, vidaus suplanavimo patikslinimas, kiemo ir išorės buvusių lygių nustatymas (Žalnierius, 1995ša; 1996). Pirmame tyrinėjimų etape buvo išvalytos korpuso vidaus patalpos iki XVII–XVIII a. grindų lygio, nes po 1956–1960 m. korpuso tyrinėjimų ir konservavimo darbų čia buvo likusios supiltos žemių ir statybinių šiukšlių krūvos. Valant patalpas paaiškėjo, kad betoninėmis plokštėmis uždengus vidinių korpuso sienų liekanas, paminklinis mūras po jomis suiro kai kur net per 50–60 cm. Ypač nukentėjo rytinė korpuso siena. Neuždengtų sienų fragmentai išliko kur kas geriau.

Antrame etape korpuso viduje buvo iškasta 16 perkasu, ieškant galimo pirminio užstatymo liekanų, rūsijų, nustatant kapitalinių ir pertvarinių sienų pamatų įgilinimą ir kultūrinių sluoksnių klotu stratigrafiją. Dar keturios perkastos buvo iškastos korpuso išorėje. Korpuso viduje buvo išvalytas 312 m² plotas, žemiau grindų lygio iširtas

5 pav. Rytinio korpuso šiaurinė dalis. Patalpos II, III, IV, V. A. Žalnieriaus nuotr.

6 pav. Pietryčių bokšto liekanos. A. Žalnieriaus nuotr.

50 m² plotas. Tiek ataskaitoje, tiek straipsnyje tyrinėtose rytinio korpuso patalpos sąlyginai sužymėtos romėniškais skaitmenimis nuo I iki IX (4, 5 pav.).

Patalpa I. Šiaurės rytų bokštas buvo pastatytas prie rytinio korpuso šiaurinio fasado XVII a. vidurio rūmų rekonstrukcijos metu ir savo penkiakampiu planu skiriasi nuo kitų, apvalių, bokštų. XVIII a. į bokštą buvo perkelta rūmų koplyčia (Pinkus, 1971b, p. 209, 213). Bokšto pamatai yra priglausti prie šiaurinės korpuso sienos, bet su ja nėra surišti. Šiaurės rytų bokšto sienos yra tik 95–110 cm storio, mūrytos iš plytų ir plokščių lauko riedulių. Plytų dydis: 262–272x125–130x75–80. Išvalius bokšto vidų paaiškėjo, kad šiaurės rytų bokšto apatinė dalis galėjo būti ir šešiakampė, nes viduje rastas dar vienas lenkimo kampas (4:I, 6 pav.). Kadangi bokštas statytas ant paties iškyšulio šiaurinio šlaito krašto, pamato apačia yra net 200 cm pločio, sumūryta iš stambių lauko riedulių, užkaišant tarpus plytomis ir jų laužu. Tačiau net toks pamatų praplatinimas nepasiteisino, nes šiaurės rytų bokštas buvo nugriautas

XIX a. ar XX a. pradžioje. Ant pietinio šlaito pirmame rūmų statybos etape pastatytas apvalus pietryčių bokštas (4:X pav.) nugriuvo netrukus po pastatymo (Pinkus, 1971b, p. 207, 221).

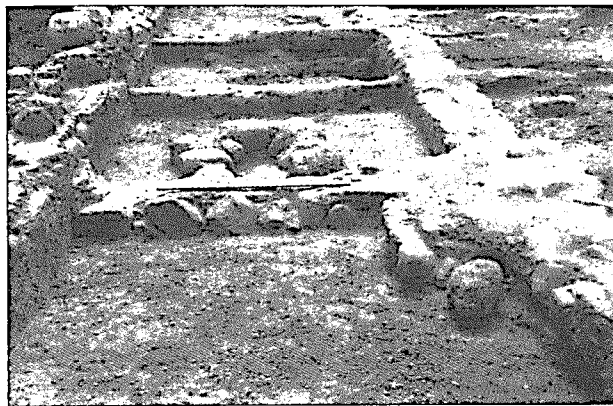
Bokšto viduje buvo rastas tiesiai ant pirminio žemės paviršiaus susiklostęs apie 15 cm storio tamsiai pilko juodžemio sluoksniu, užpildas sluoksniu žvyro, iškasto iš rytinio korpuso pamatų. Atrodytų, kad šis sluoksniu yra priskirtinas iki mūrinio dvaro pastatymo čia buvusiai Bilevičių dvaro sodybai. To nepaneigia ir sluoksnyje rastos smulkios, redukciniėje aplinkoje išdegtos buitinės keramikos šukelės, datuotinos XVI a.

Patalpa II yra korpuso ŠV kampe, jos dydis 650x700 cm. Iki XVII a. vidurio rekonstrukcijos joje buvo perėjimas į XVIII a. nugriautą šiaurinę korpusą ir sraigtinę laiptinę į korpuso antrą aukštą. Valant patalpą, po supiltų 20–30 cm storio pilkos žemės ir griuvenų sluoksniu rasta moreninio žvirgždo. Grindų ar kitų statinių pėdsakų nerasta. Tikrinant korpuso išorinių ir pertvarinių sienų pamatų įgilinimą, arčiau sienų rasti statybos metu supilti iki 90–100 cm storio su kalkių skiedinio trupiniais žvyro sluoksniai (4:II pav.).

Patalpa III yra korpuso ŠR kampe, stačiakampė 710x430 cm dydžio, į ją buvo patenkama iš patalpos II. Patalpos rytinėje sienoje buvo langas ir įėjimas į tualetu kabinetą. Patalpoje kultūrinių sluoksnių nerasta, virš natūralaus žvyro buvo supiltas iki 30 cm storio pilkos žemės ir griuvenų sluoksniu. Patalpos PR kampe išilginės pertvarinės sienos pamatas yra praplatintas sumūrijant apie 180x95 cm dydžio stačiakampį išsikišimą, skirtą greičiausiai kamino pamatams. Nei grindų, nei kitų statinių pėdsakų patalpoje nerasta (4:III pav.).

Patalpa IV beveik kvadratinė, 405x390 cm dydžio, rytinėje sienoje buvo langas su niša, įėjimas buvo iš VI patalpos. Kultūriniai sluoksniai neišliko, patalpos vidus užpildas oksiduotu žvyru ir statybinėmis griuvenomis. Valant griuvenas prie šiaurinės sienos buvo rasti iš lauko riedulių sumūryti pamatai, surišti kalkių skiediniu. Išliko tik apatinis pamato vainikas, kurio aukštis yra 30–50 cm. Pamatas yra „U“ formos, galais priglaustas prie sienos, jo plotis – 172, ilgis 100–105 cm. Pamato plotis 50–65 cm, vidaus dydis – 72x100 – 105 cm. Sprendžiant iš patalpos ir pamato dydžio, tai galėjo būti duonkepės krosnies pamatai, juo labiau kad už vienos patalpos į pietus buvo rytinio korpuso virtuvė (4:IV; 7a, b pav.).

Patalpa V. Tai buvęs rytinio korpuso vestibulius su pagrindiniu įėjimu iš kiemo. Patalpa stačiakampė, 980x700 cm dydžio (4:V pav.). Išvalius patalpos viduje esančias griuvenas, jos PR kampe ir prie vėlesnės laiptinės R šono buvo rasti kvadratinų 277 – 280x278–280x50 – 55 mm dydžio plytų grindų fragmentai. Grindų plytos buvo

a

b

7 pav. Duonkepės(?) krosnies pamatas. Patalpa IV.
A. Žalnieriaus nuotr.

klotos eilėmis skersai patalpos ant kalkių skiedinio pagrindo, perstumiant kiekvieną eilę per pusę plytos. Vestibiulio ŠV kampe buvo rastas iš paprastų, 297x140x80 mm dydžio plytų ir kvadratinų plytų paklotas grindų fragmentas. Šios grindų liekanos buvo paklotos tiesiai ant išlyginto žvyro sluoksnio ir priskirtinos pirmajam korpuso statybos etapui. Tam pačiam laikui reikia priskirti ir vestibulio ŠR kampe rastų greičiausiai krosnies pamatų liekanas, mūrytas iš lauko riedulių, surišių kalkių skiediniu (4:5 pav.). Pamatas buvo suardytas XVII a. viduryje, pastatant patalpoje dvi pertvarines sienas.

XVII a. viduryje vestibulio PV kampe buvo pastatyta suкта laiptinė į korpuso antrą aukštą (8 pav.). Išlikę laiptinės pamatai sumūryti iš 275–288x140–147x75–78 mm plytų su braukomis. XVIII a. vestibulius, pastatčius dvi pertvaras, buvo padalytas į dvi dalis. Šiaurinėje pusėje atsirado 350x550 cm dydžio patalpa ir apie 100 cm pločio neaiškios paskirties koridorius prie rytinės vestibulio sienos.

Patalpa VI yra korpuso rytinės pusės centrinėje dalyje. Ji stačiakampė, 322x412 cm dydžio, rytinėje sienoje buvo langas, durys – išilginėje pertvarinėje sienoje. Kul-

8 pav. XVII a. vidurio laiptų pamatas. A. Žalnieriaus nuotr.

9 pav. Patalpa VII. Viryklės pamatas, latakas, plytų grindys. A. Žalnieriaus nuotr.

tūrinių sluoksnių ir statinių pėdsakų nerasta, patalpa iki išlikusių pamatų viršaus užpilta oksiduotu žvyru.

Patalpa VII yra 400x387 cm dydžio, į ją buvo patenkama iš vestibulio pro patalpos ŠV kampe buvusias duris, kurias dabar žymi tik plokščias, numintas slenksčio vietoje įmūrytas lauko riedulys. Patalpoje, nukasus apie 30 cm storio pilkos žemės ir smulkių griuvenų sluoksnį, buvo rastos iš paprastų plytų ir jų nuolaužų paklotos grindys ir viryklos pamato liekanos (4:7; 7a, 9 pav.). Čia buvo įrengta rytinio korpuso virtuvė. Virykla stovėjo patalpos pietvakariniame kampe ir buvo „L“ raidės formos. Ilgosios, priglaustos prie V pertvarinės sienos, kraštinės ilgis yra 255, plotis – 72 cm. Trumpoji kraštinė priglausta prie P pertvarinės sienos, jos ilgis yra 165, plotis 132 cm. Viryklos pamatas sukrautas iš nedidelių lauko riedulių ir plytų nuolaužų, surišant jas moliu. Virtuvės grindys (4:7 pav.) – iš paprastų, atsitiktinai surinktų ir todėl labai įvairaus dydžio plytų, kuris svyruoja 262–289x131–154x72–88 mm ribose. Nuo viryklos ilgosios dalies ŠR kampo grindyse iš plytų buvo suformuotas žemėjantis R korpuso sienos link

virtuvės nuotekų latakas. Nuotekos, matyt, susigerdavo į gruntą, nes jokios angos rytinėje sienoje nėra.

Kai kurių neaiškumų kelia išlikusių virtuvės grindų ir viryklės liekanų datavimas. 1826 m. pilies inventoriuje korpuso virtuvėje ir vestibulyje minimos, matyt, vėliau išardytos bazalto grindys, kurių tyrinėjimų metu net pėdsakų nerasta (Pinkus, 1971b, p. 213.). Greičiausiai jos buvo paklotos ant senųjų grindų. Taip pat nustatyta, kad pirmosios plytinės virtuvės grindys paklotos supylus ant geologinio žvyro iki 20 cm storio smėlio ir molio mišinio sluoksnį. Jokių remonto ar perklojimo pėdsakų nerasta, todėl atrodytų, kad rastos grindys ir viryklės pamato liekanos sietinos su pirmuoju rūmų statybos etapu.

Patalpa VIII yra PV korpuso kampe, jos dydis yra 718x752 cm (4:VIII pav.). Valant patalpą jokių statinių ir grindų pėdsakų nerasta. Po griuvenų sluoksniu rasta tik oksiduoto žvyro. Atkasant korpuso sienų pamatų apačią nustatyta, kad virš pirminio žemės paviršiaus, kurį sudaro stambus žvyras, supilti 100–220 cm storio maišyto priemėlio, molio ir žvyro sluoksniai. Po supiltais sluoksniais patalpos ŠV kampe rastas 15–20 cm storio degėsių ir juodžemio sluoksnis, susidaręs iki mūrinio dvaro statybos. Pirminis paviršius apie 2 m nuo pietinės sienos pradeda žemėti pietų link. Atrodytų, kad korpuso rytinis galas yra pastatytas ant paties Nemuno viršutinės terasos iškyšulio pietinio šlaito. Tai rodo ir apie 1 m giliau negu kitose sienose įleisti pietinės sienos pamatai, apatinėje dalyje dar turintys ir praplatinimus.

Patalpa IX yra PV korpuso kampe, 560x436 cm dydžio, į ją buvo patenkama iš VIII patalpos (4:IX pav.). Jos paskirtis neaiški, greičiausiai yra susijusi su už šiaurinės pertvarinės sienos buvusią virtuvę. Patalpos ŠR kampe, rytinėje sienoje, buvo įrengta tualetų kabina. Nukasant supiltas pilkos žemės ir griuvenų krūvas, jose buvo rasta žaliai glazūruotų plokštinių, karnizinių, lygiu neornamentuotu paviršiumi koklių šukių, datuotinių XVIII a. pabaiga ir priskirtinų Gelgaidų laikotarpiui. Išvalius patalpą buvo rastas molinėmis kvadratinėmis, 290x286x45–50 mm dydžio grindų plytelėmis išgrįstas grindų fragmentas, išlikęs patalpos ŠV kampe apie 1 m² plote. Grindų plytos klotos eilėmis skersai patalpos ant 5–8 cm storio kalkių skiedinio pagrindo, perstumiant kiekvieną eilę per pusę plytos. Kalkių skiedinio pagrindas su ryškiais grindų plytų atspaudais yra išlikęs didesnėje patalpos dalyje. Rastas grindis reikėtų datuoti pirmuoju statybos etapu, nes jokių remonto pėdsakų nepastebėta. Kitų statinių pėdsakų patalpoje nerasta.

Patalpos ŠR kampe, tikrinant, ar patalpoje nėra rūšio, buvo iškasta perkasa 16. Rastas 160 cm storio kultūrinių sluoksnių klodas, kurį sudaro supilti molio, degėsių ir pil-

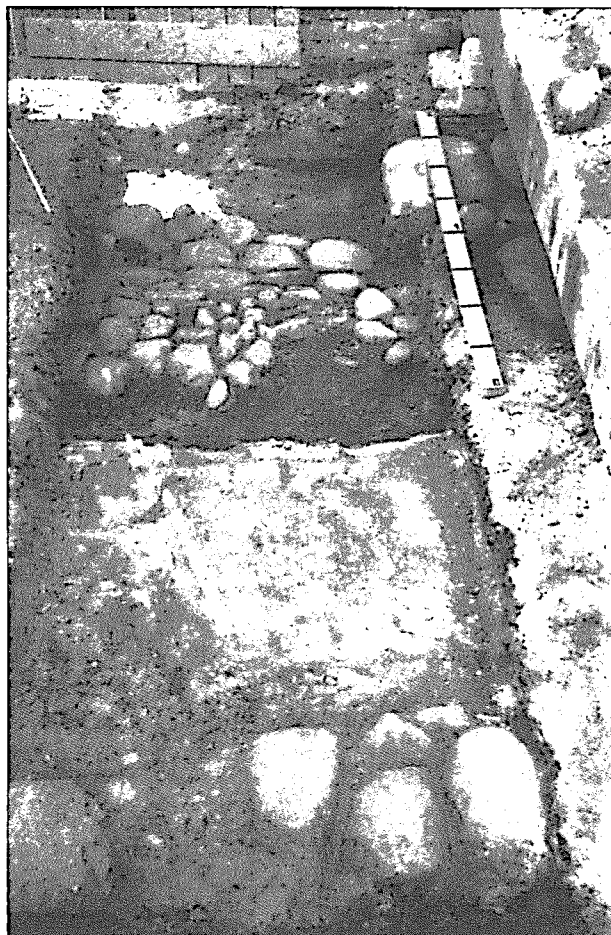
kos žemės sluoksniai, susiklostę iki rūmų rytinio korpuso pastatymo ir priskirtini Bilevičių dvaro pastatams.

Rytinio korpuso išorės tyrinėjimai. Korpuso išorėje buvo iškastos penkios perkastos ir ištirtas 34 m² plotas. Kasant perkastas norėta nustatyti buvusius pirminius kiemo ir išorės paviršiaus lygius, patikslinti ankstesnių tyrinėjimų metu rastų tualetų kabinų pamatų vietą ir būklę.

Prie šiaurinio fasado ir ŠR bokšto kampo šiuo metu yra 140 cm storio griuvenų sluoksnis, supiltas per du kartus. Šiaurinės sienos pamatų praplatinimas sutampa su natūralaus žvyro paviršiumi. XVII a. viduryje rekonstrukcijos metu žemės paviršius buvo pakeltas supylus apie 40 cm storio griuvenų sluoksnį. Nuo supiltų griuvenų paviršiaus buvo kasama duobė ŠR bokšto pamatams. Viršutinis griuvenų sluoksnis susidarė XVIII a. nugriaunant šiaurinį korpusą ir supilant griuvenas šalia rytinio korpuso sienos ir bokšto pamatų.

Prie vakarinės korpuso sienos, šalia pagrindinio įėjimo, buvo iškasta 17 perkasa. Čia rastas virš oksiduoto žvyro ir žvirgždo susiklostęs 30–50 cm storio kultūrinių sluoksnių klodas, dviejų lauko riedulių grindinių liekanos ir neaiškios paskirties sienos pamatas, sumūrytas 270 cm atstumu lygiagrečiai korpuso vakarinei sienai (4:8–10; 10 pav.). Žemesnio grindinio (4:8 pav.) lygis yra apie 10 cm žemiau buvusio pagrindinio įėjimo durų slenkščio, išgrįstas iš nedidelių, iki 20 cm skersmens, lauko riedulių, turi vandens nutekėjimo lataką, žemėjantį pietų kryptimi. Grindinys priskirtinas pirmajam, rytinio korpuso statybos, etapui, tam neprieštarauja ir tarp grindinio akmenų rastas 1621 m. Gustavo II Adolfo Vazos solidas, nukaltas Rygos kalykloje. Antras stambių plokščių, apie 160 cm pločio lauko riedulių grindinys (4:10 pav.) guli dabartiniame kiemo paviršiuje ir jį reikėtų sieti su XVIII a. pertvarkymais. Lygiagretus pamatas (4:9 pav.) yra 125 cm pločio, sumūrytas iš lauko riedulių ir 280–290x145–150x80 mm dydžio plytų, jo apačia yra 120 cm gylyje nuo žemės paviršiaus. Vakarinėje pamato pusėje sudėta stambių lauko riedulių eilė. Pamatas buvo pastatytas vėlesnių rekonstrukcijų metu, o paskirtis lieka neaiški.

Prie korpuso pietinės sienos esančioje nuolaidžioje aikštelėje iškasus 18 perkasą rastas 100–130 cm storio kultūrinių sluoksnių klodas. Virš natūralaus oksiduoto žvyro sluoksnio supiltas 20 cm storio žvyro sluoksnis, kuriame pastebėta smulkių plytų nuoskalų. Virš žvyro per ilgesnį laiką yra susidaręs 10–20 cm pilko su degėšiais juodžemio sluoksnis, kurį galima priskirti ankstesniam negu mūrinio dvaro laikotarpiui. Nuo šio sluoksnio paviršiaus iškasta duobė rytinio korpuso pietinės sienos pamatams. Viršutinius sluoksnius sudaro statybos metu supilti smulkių griuvenų ir žvyro sluoksniai. XVIII a. rūmų rekonstrukcijos metu iš patalpų pro langus pilant sugriautų krosnių

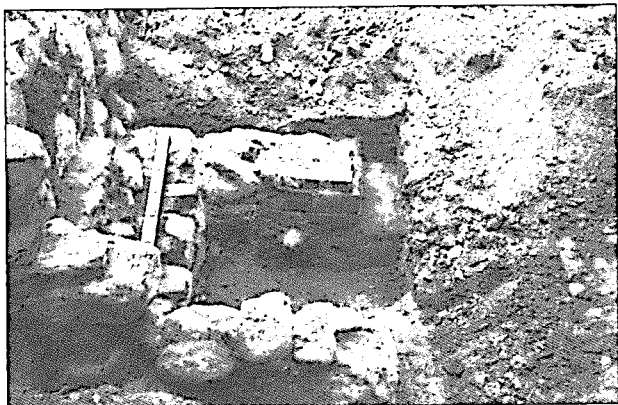

10 pav. Perkasa 17, neaiškios paskirties pamatas, lauko riedulių grindiniai. A. Žalnieriaus nuotr.

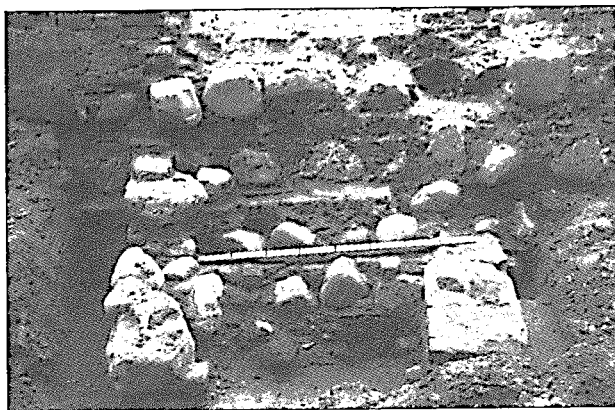
liekanas ir šiukšles susidarė iki 40 cm storio sluoksnis, kuriame rasta labai daug archeologinių radinių. Panašūs sluoksniai rasti prie visų išorinių dvaro korpusų sienų.

Ieškant 1959–1960 m. atkastų tualetų kabinų pamatų prie korpuso rytinės sienos buvo iškastos dvi perkastos. Pietinėje 19 perkasoje po 30–40 cm storio griuvenų sluoksniu, 495 cm į šiaurę nuo korpuso PR kampo buvo rasti „U“ raidės formos tualetų kabinos pamatai, galu priglausti prie rytinės sienos pamatų (4:11; 11a, b pav.). Jų plotis yra 268 cm, šiaurinis ir pietinis sparnai atsikišę nuo sienos 170–180 cm, jų plotis 61–70 cm. Pamatai nuo buvusio pirminio žemės paviršiaus įleisti į žemę tik apie 40–45 cm.

Šiaurinėje 20 perkasoje antros tualetų kabinos pamatai buvo rasti 460 cm į pietus nuo korpuso ŠR kampo (4:12; 12 pav.). Pamatų konstrukcija ir planas labai artimi pietinėje pusėje rastoms liekanoms, tik tarp atsikišusių pamato sparnų apie 40° kampu iš stambių, plokščių lauko riedulių yra paklotas grindinys ar nuolaja nešvarumams nute-

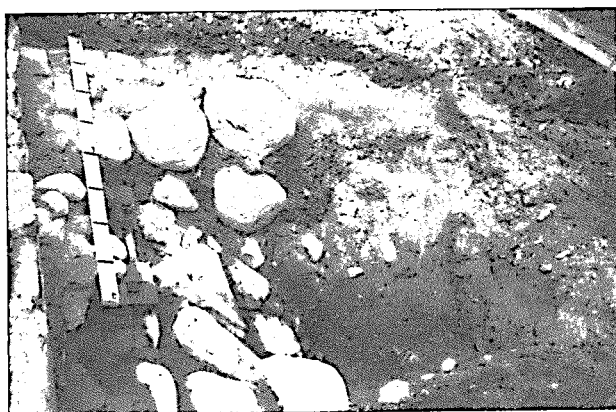

a

b

11 pav. Pietinės tualetų kabinos pamatai. A. Žalnieriaus nuotr.

12 pav. Šiaurinės tualetų kabinos pamatų liekanos ir lauko riedulių nuolaja. A. Žalnieriaus nuotr.

kėti į „V“ raidės formos, apie 180 pločio ir 90 cm gylio griovį, iškastą rytų kryptimi nuo pamatų. Atviru grioviu nešvarumai tekėdavo tiesiog į kalvos rytinį šlaitą.

Abiejų tualetų kabinų pamatų ir mūro konstrukcija labai panaši. Jų pamato apatinė dalis mūryta iš įvairaus dy-

džio lauko riedulių ir plytų, kurių dydis svyruoja nuo 280–303x130–150x70–85 cm. Toks nevienodas plytų dydis rodytų, kad mūrijant pamatus naudotos atsitiktinai surinktos plytos. Pagal 1959–1960 m. tyrinėjimų duomenis, pamatų vidus buvo perdengtas iš plytų sumūrytu skliautu. Abi kabinos buvo statytos vienu metu pirmame statybos etape. Tai rodo ir rytinėje sienoje išlikę įėjimų į kabinas pėdsakai. Tačiau pagal architektūrinių tyrinėjimų duomenis, jau XVII a. viduryje pirmame aukšte buvę įėjimai į tualetų kabinas buvo užmūryti (Pinkus, 1971b, p. 209).

Pagal korpuso vidaus tyrinėjimų metu gautus duomenis, rytinis korpusas buvo pastatytas ant Nemuno viršutinio šlaito iškyšulio rytinio galo, kurio geologinius sluoksnius sudaro stambus įvairios spalvos moreninis žvyras ir žvirgždas. Korpuso šiaurinė ir pietinė sienos stovi per kelis metrus nuo iškyšulio šlaitų, rytinėje pusėje išliko apie 5–7 m pločio nuolaidi aikštelė, žemėjanti rytų link. Korpuso išorinių sienų pamatai mūryti iš įvairaus dydžio lauko riedulių, jų paviršius nuglaistytas kalkių skiediniu, rodančiu, kad pamatai buvo mūrijami atvirose tranšėjose. Plytos ir jų laužas naudoti tik eilėms išlyginti. Pamatai įgilinti nevienodai: šiaurinės sienos pamatų apačia yra 230 cm gylyje, rytinės ir vakarinės sienos pamatai įleisti į žemę 170–210 cm nuo buvusio grindų lygio. Giliausi yra pietinės sienos pamatai, pastatyti ant iškyšulio pietinio šlaito. Jų apačia rasta 285–340 cm gylyje. Vidaus pertvarinių sienų pamatai sumūryti jau stovint išorinių sienų pamatams ir įgilinti į žemę 80–140 cm. Pamatuose ir sienų apatinėse dalyse naudotos gana vienodo dydžio plytos, kurių matmenys svyruoja 280–290x140–150x70–80 mm ribose. Sienose plytos mūrytos renesansiniu rišimo būdu. Rūsiai rytiniame korpuse nebuvo įrengti.

Patalpose II, VI, VIII nerasta nei grindų, nei ten galėjusių būti statinių pėdsakų. Galbūt rūmų laikotarpio kultūriniai sluoksniai buvo iškasti 1956 m. tyrinėjimų metu. Čia rasti korpuso statybos metu susidarę supiltiniai žemių sluoksniai, o patalpos VIII ŠV kampe ir iki korpuso pastatymo susidarę senesnis kultūrinis sluoksnis priskirtinas Bilevičių dvaro laikotarpiui. Patalpose I, III, IV, V, VII, IX buvo rasta kvadratinėmis molinėmis plytomis išgrįstų grindų pėdsakų ir nustatytas grindų lygis, buvęs apie 38,20 m H_{abs}. Atrodytų, kad korpuso pirmo aukšto patalpos buvo skirtos rūmų šeimininkams aptarnauti. Centrinėje vakarinės pusės dalyje buvo rūmų vestibulius, šiaurinėje patalpoje – laiptinė į antrą rūmų aukštą, o penkiose prie rytinės sienos įrengtose patalpose buvo virtuvė, duonos kepykla. Kitose rytinėse galėjo būti įrengti maisto produktų sandėliai ar kitos paskirties ūkinės patalpos. Tai rodytų ir palyginti nedidelė patalpų kvadratūra.

Kaip buvo šildomas korpuso pirmas aukštas iki XVIII a. rekonstrukcijos, dabar galima tik spėlioti. Nors S. Pinkus

mini išilgai vidinių sienų buvusius krosnių ir židinių pamatus (žr. aukščiau), 1994 m. tyrinėjimų metu rasti tik virtuvės viryklės ir į šiaurę nuo virtuvės esančioje patalpoje stovėjusios, kaip mano autorius, duonkepės krosnies pamatai. Vienintelių pamatų liekanos, kurias galima priskirti krosniai, buvo rastos patalpos V šiaurės rytiniame kampe (4:5 pav.). Šie pamatai buvo suardyti XVIII a. pastatant vestibulyje papildomas pertvaras. Ant trečios patalpos PV kampe rastų pamatų galėjo stovėti kaminas (4:1 pav.). Informacijos apie 1827 m. rytinio korpuso pirmame aukšte stovėjusias krosnis suteikia S. Pinkaus paskelbtas Panemunės pilies šiaurinis fasadas ir pilies planas iš 1827 m. „Vilniaus gubernijos pilių atlaso“ (Pinkus, 1971b, nenumeruotos iliustracijos p. 192–193). Plane, atrodytų, yra pažymėtos krosnių vietos II, III, IX patalpose ir XVIII a. nuo vestibulio atskirtoje šiaurinėje patalpoje. 1994 m. tyrinėjimų metu šių krosnių pamatų nerasta, galbūt jie buvo išardyti 1956 m. tyrinėjimų metu. Tačiau rūmų fasadu 1827 m. piešinyje virš rytinio korpuso stogo, arčiau Š galo, nupieštas tik vienas kaminas, maždaug atitinkantis III patalpoje rasto pamato vietą. Galbūt korpuso pietinėje dalyje XVIII a. rekonstrukcijos metu buvo įrengti horizontalūs dūmtraukiai arba visiškai pertvarkyta korpuso šildymo sistema.

Šiaurinio korpuso tyrinėjimai buvo atliekami 1959–1960 m., jiems vadovavo archeologė E. Milčiūtė (Milčiūtė, 1960ša, p. 27–45; 1960šb). 1959 m. šiaurinio korpuso vietoje buvo iškastos dvi, 1960 m. – 14 perkasų. Neaiškus tikslus ištirtas plotas, nes ataskaitoje ne visur nurodyti perkasų dydžiai, sprendžiant iš tyrinėjimų aprašymo, tiek korpuso viduje, tiek išorėje galėjo būti ištirtas apie 200 m² plotas. Liūdniausia Panemunės dvaro archeologinių tyrinėjimų istorijoje yra tai, kad paruošus šiaurinio korpuso rūsių pritaikymo projektą ir jį įgyvendinant, rūšiai buvo iškasti ekskavatoriumi. Jau nekalbant apie užpiltų XVIII a. rūsių archeologinius tyrinėjimus, archeologai nebuvo net pakviesti stebėti rūšio valymo darbų. Šiaurinis korpusas užima apie 490 m² plotą, todėl galime tik spėlioti, kiek su dvaru susijusios XVII–XVIII a. archeologinės medžiagos iškeliauo į sąvartyną.

Straipsnio autorius 2002 m. prie šiaurinės sienos iškasė šešias perkasas buvusių vandens nutekėjimo griovių vietose, kad nuo korpuso rūšio perdengimo vanduo netekėtų atgal į rūsius (Žalnierius, 2002š). Ištirtas 23,4 m² plotas.

Kaip E. Milčiūtė rašo 1960 m. ataskaitoje, taupant lėšas perkasų vietas nurodė, tyrinėjimų apimtis ir užduotis nustatė dvaro rūmų architektūrinius tyrinėjimus vykdęs ir restauracijos projektą ruošęs architektas Ž. Simonavičius (šiuo metu – Ž. Simonaitis), o tyrinėjimų tikslas buvo nustatyti nugriauto šiaurinio korpuso planą. Galbūt todėl archeologė kasė perkasas ieškodama šiaurinio korpuso

pamatų apačios, įsigilindama kelis metrus į geologinius sluoksnius ir ataskaitoje labai daug dėmesio skirdama jų smulkiam aprašymui.

1959–1960 m. tyrinėjimų metu buvo nustatytas šiaurinio korpuso plotis ir jo jungtis su vakariniu korpusu, rastos dalies pertvarinių sienų vietos, laiptinių į korpuso rūšį liekanos. Tik labai gaila, kad 1960 m. tyrinėjimų ataskaitoje minima kultūrinių sluoksnių klodo ir atkastų mūrų fiksacija neišliko. Todėl apie rastą kultūrinių sluoksnių stratigrafiją ir atkastus mūrus tenka spręsti tik iš labai smulkaus, bet ir gana painaus jų aprašymo. Šiaurinis dvaro rūmų korpusas buvo pastatytas apie 4 m nuo šiaurinio Nemuno viršutinės terasos iškyšulio šlaito. Pietinės sienos pamatas mūrytas tik iš plytų, jų rišimas renesansinis, tik apatinėje dalyje pastebėta ir lauko riedulių. Panašiai mūrytas ir šiaurinis pamatas. Korpuso pamatų apatinė dalis mūryta neglaistant kalkių skiedinio siūlių. Ant nugriauto šiaurinio korpuso vakarinio galo rūšio XVIII a. pabaigoje buvo užstatytas vakarinis korpusas. Šiuo metu lieka nevisiškai aiškus pagrindinio įvažiavimo ar vartų planas.

Prie šiaurinės sienos greičiausiai XVII a. pabaigoje buvo pristatytas 180 cm pločio ir apie 4–5 m ilgio požeminis stačiakampio formos priestatėlis, kurio vakarinės sienos šonas yra apie 30 m į vakarus nuo rytinio korpuso. Jo liekanos pirmą kartą buvo rastos 1960 m. šurfluose 11–12 (Milčiūtė, 1960ša, p. 34, 38). Vakarinis priestatėlio šonas antrą kartą buvo atkastas 2002 m. (Žalnierius, 2002š, p. 9). Išlikusio pamato viršus yra apie 1 m gylyje nuo dabartinio ir 30 cm gylyje nuo pastatymo paviršiaus. Sienelė mūryta iš plytų laužo, kurių storis yra 60–65 mm, naudoti ir įvairaus dydžio lauko rieduliai. Priestatėlis galėjo būti naudojamas kaip tualetas ar virtuvės nuotekų surinkimo bunkeris.

Tarp šiaurinio korpuso ir šlaito krašto esančioje apie 4 m pločio aikštelėje susiformavo 60–120 cm storio kultūriniai sluoksniai, kurių didesniąją dalį sudaro XVII–XVIII a. rūmų rekonstrukcijų ir griovimo metu supilti griuvenų sluoksniai. Pirminį žemės paviršių sudaro stambus žvyras, prie vakarinio korpuso pereinantis į smėlį. Senesni sluoksniai, kuriuos galima susieti su iki rūmų pastatymo čia buvusio Bilevičių dvaro mediniais pastatais, buvo rasti 1960 m. prie šiaurinio korpuso išorinės sienos, 20–26 m atstumu nuo rytinio korpuso. Apie 1,5 m gylyje nuo žemės paviršiaus buvo rastas iki 20 cm storio degusių ir perdegusio molio sluoksnis, kuriame buvo rasta puodyninių ir plokštinių koklių, buitinės keramikos šukių (Milčiūtė, 1960šb, p. 7–8, 37, 58–59).

Pirminis žemės paviršius kieme, kurį sudaro žvirgždas ir stambus žvyras, prie pietinės šiaurinio korpuso sienos rastas apie 1,0 m gylyje nuo dabartinio kiemo paviršiaus. Virš jo supilti iškasti iš rūšio smėlio, žvyro

sluoksniai, kuriuos dengia korpuso statybos metu nubyrėjęs kalkių skiedinio sluoksnelis. Apie 20 m atstumu nuo vakarinio korpuso, prie pietinės šiaurinio korpuso sienos, rastas iki 35 cm storio kalkių skiedinio sluoksnis, susidaręs, kaip manoma, laikant čia statyboms reikalingą kalkių skiedinį. Visose perkasoje po kiemo velėna rastas iki 50 cm storio tamsiai pilko su smulkių griuvėsių priemaiša juodžemio sluoksnis, susiklostęs dvaro rūmų egzistavimo metu. Prie šiaurinio korpuso pietinės sienos virš juodžemio rasti lauko riedulių grindiniai ar lietaus vandens nuogrindos, kurių plotis galėjo siekti apie 2 m. Tyrinėjimų metu kiemo viduryje, 8 m nuo pietinio korpuso, ieškant šulinio buvo iškastas šurfas. Jo nerasta, o kultūrinių sluoksnių klo- do storis čia yra apie 70–80 cm.

RADINIAI

1959–1960 m. tyrinėjimų metu rasti archeologiniai radiniai šiuo metu yra sukrauti vienoje rūmų pietinio korpuso pirmo aukšto patalpoje. Tai buitinės keramikos, krosnių koklių, stiklo ir metalo dirbinių fragmentai, statybinė keramika. Labai vertingų archeologinių radinių tolesnis likimas kelia susirūpinimą dėl visiškai neaiškaus jų juridinio statuso ir priklausomybės, juo labiau kad 1959 m. tyrinėjimų medžiaga nebuvo inventorizuota (Milčiūtė, 1960a, p. 63). 1960 m. tyrinėjimų radiniai, kaip ataskaitoje rašo E. Milčiūtė, buvo sutvarkyti pagal iškastus šurfus ir atskirus sluoksnius ir inventorizuoti, tačiau ataskaitoje radinių sąrašo nėra (Milčiūtė, 1960b, p. 1). Dvare likusių radinių saugumas ir išlikimas visų pirma priklauso tik nuo Vilniaus dailės akademijos – dabartinio rūmų komplekso savininko požiūrio į juos. Po 1994 m. tyrinėjimų buvo sudaryta šių radinių sutvarkymo programa ir sąmata, atiduodant juos saugoti Jurbarko krašto muziejui, tačiau dėl įvairių priežasčių KVAD šiam darbui lėšų neskyrė. 1994 ir 2000 m. tyrinėjimų archeologiniai radiniai yra Kaune, M. K. Čiurlionio nacionaliniame dailės muziejuje. Ten pat, Taikomosios dailės keramikos sektoriuje, yra saugomi 1939 m. inžinieriaus architekto A. Mošinskio vykdytos Panemunės dvaro konservacijos metu surinkti kokliai ir statybinė keramika (Kišonienė, 2001, p. 20).

Tiek 1959, tiek 1960 m. tyrinėjimų ataskaitoje archeologiniai radiniai trumpai apibūdinami aprašant atskirus iškastus šurfus ir perkasas, platesnis, bet labai paviršutiniškas jų apibendrinimas pridodamas ataskaitų pabaigoje. Rastus koklius chronologiniu požiūriu jau E. Milčiūtė (Milčiūtė, 1960ša, p. 61–63; 1960šb, p. 58–60) bandė suskirstyti į kelias grupes:

1. Iki mūrinio dvaro ansamblio pastatymo čia stovėjusio Bilevičių medinio dvaro pastatų krosnių kokliai.

2. Eperješų giminės valdymo laikotarpio mūrinio dvaro kokliai.

3. Gelgaudų giminės valdymo laikotarpio krosnių kokliai.

Tipologiniu požiūriu kokliai buvo suskirstyti: a) kokliai su augaliniu ornamentu, b) kokliai su geometriniu ornamentu, c) kokliai su gyvuliniu ornamentu, d) herbiniai kokliai. Toks tipologinis koklių suskirstymas visiškai teisingas statistiniu atžvilgiu vertinant rastus radinius, ir to visiškai pakanka pradiniam tyrinėjimų etape. Tačiau toks vertinimas tikrai neapibūdina tikrosios krosnių koklių paskirties ir jų tarpusavio ryšio net vienoje krosnyje, į kurią galėjo būti įmūryti visi minėtų tipų kokliai. Nėra pagrįstas ir teiginys, kad neglazūruoti („raudoni“) kokliai buvo gaminami vietinių amatininkų, ar net priskiriant herbiniuose kokliuose esančias raides gamintojų inicialams (Milčiūtė, 1960ša, p. 61–63). Tačiau prielaida, kad vietoje galėjo būti spaudžiami ir degami krosnių kokliai, nėra visiškai atmestina. Ją patvirtintų 2001 m. Tauragės dvarvietėje rastas koklio štampos fragmentas, Kurtuvėnuose – dvi puodyninių koklių degimo krosnys (Ivanauskas, 2002, p. 165; Salatkienė, 2000, p. 380).

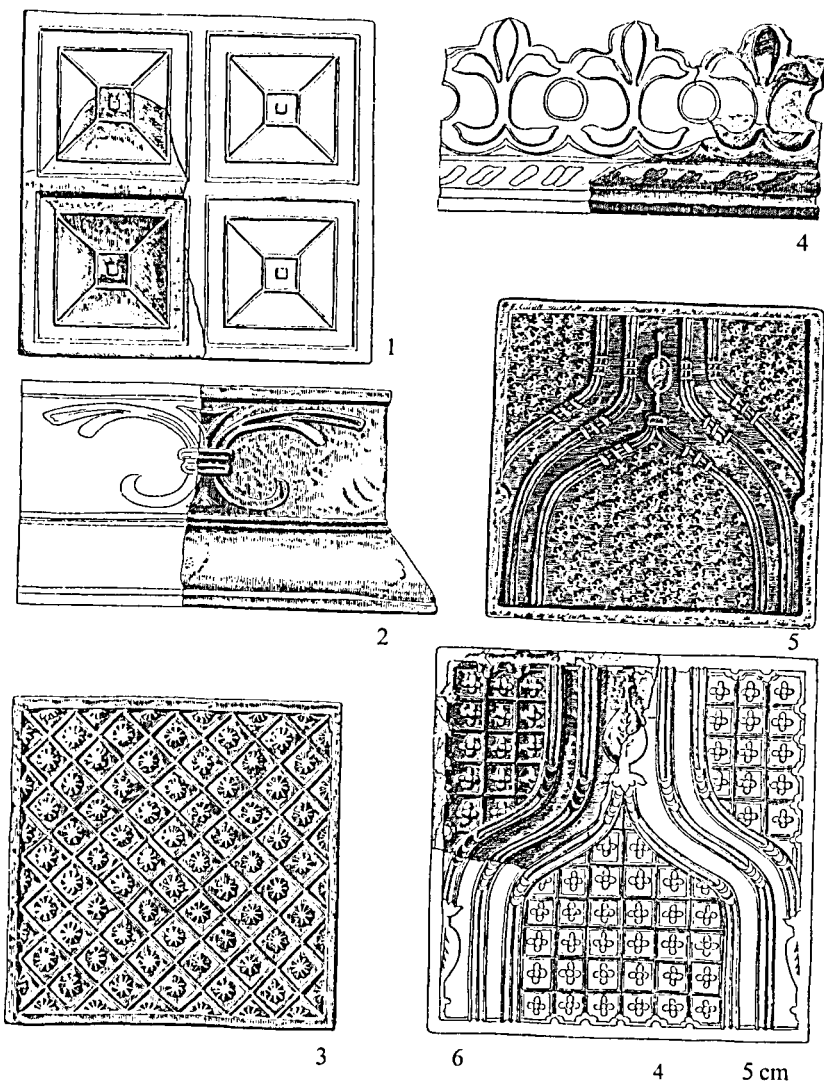
Autoriaus nuomone, visą Panemunės dvare rastą archeologinę medžiagą chronologiniu atžvilgiu reikėtų suskirstyti į dvi pagrindines grupes:

1. Medinio Bilevičių dvaro kultūriniuose sluoksniuose rastus archeologinius radinius (viršutinė chronologinė riba – 1597 m.).

2. Mūrinio dvaro laikotarpio archeologinius radinius (XVII a. pirmas dešimtmetis–XIX a.).

Pagal tokį radinių vertinimą ir datavimą tiksliau galima suskirstyti dvarvietės raidos etapus ir materialinės kultūros pasikeitimus, vykusius XVI–XVII a.

Bilevičių dvaro liekanos ir radiniai. Prieš pastatant mūrinio dvaro korpusus čia buvusio medinio Bilevičių dvaro arba tiksliau – su dvaru susijusių kultūrinių sluoksnių pėdsakų buvo rasta rūmų šiaurinio korpuso šiaurinėje pusėje, po šiaurės rytų bokštu ir pietinėje rytinio korpuso dalyje. 1981 m. tyrinėjimų metu rūmų kiemo vakarinėje dalyje buvo rastas 10–15 cm storio intensyvus kultūrinis sluoksnis, susidaręs iki mūrinio dvaro pastatymo. Jame rasti gausūs degėsių pėdsakai kalba apie čia buvusį medinį užstatymą (Lisanka, 1982š, p. 29–30). Matyt, statant tiek rytinį, tiek šiaurinį korpusus buvo nugriauti čia stovėję mediniai statiniai ir lyginamas buvęs iškyšulio žemės paviršius, todėl didesnė medinio dvaro kultūrinių sluoksnių dalis buvo nukasta. Tai patvirtina ir rasti kultūrinių sluoksnių pėdsakai, išlikę geologiniuose sluoksniuose iškastose duobėse, ir ant statybos metu užpildo pietinio iškyšulio šlaito. Šiame tyrinėjimų etape apie čia buvusį užstatymą galime pasakyti tik tiek, kad čia stovėjo vienas ar keli mediniai,

13 pav. Bilevičių giminės medinio dvaro XVI a. pabaigos krosnių kokliai.
V. Trečiokienės pieš.

bent vieną kartą dege pastatai. Pagal rastus puodyninių ir plokštinių krosnių koklių fragmentus galima teigti, kad čia buvo ir 1597 m. pardavimo akte minimas pagrindinis gyvenamasis Bilevičių dvaro pastatas.

Puodyniniai kokliai. Šios rūšies koklių fragmentai buvo rasti jau 1959 m., tik tyrinėjimų ataskaitoje nenurodyta, kurioje vietoje ar sluoksnyje jie buvo rasti (Milčiūtė, 1960ša, p. 60–61). 1960 m. puodyninių koklių rasta šiaurinėje šiaurinio korpuso pusėje, kultūriniuose sluoksniuose, kurie priskiriami iki korpuso pastatymo čia stovėjusiems mediniams gyvenamiesiems Bilevičių dvaro pastatams (Milčiūtė, 1960šb, p. 8, 58–59). Kokliai turėjo kvadratinę angą, buvo 12 cm aukščio, o jų paviršius vietomis yra apdegęs. Daugiau apie juos ataskaitoje nieko nėra parašyta. Puodyninių koklių šukės buvo rastos sudegusio

molio sluoksnyje, virš jo užpiltame degėsių sluoksnyje jau rasta ir plokštinių koklių fragmentų. Iš sluoksnių aprašymo atrodytų, kad degto molio ir degėsių sluoksniai supilti skirtingu laiku, ir puodyninius koklius galima būtų datuoti ankstesniu laikotarpiu. Mūriniame dvare, atrodo, iš puodyninių koklių krosnys nebebuvo statomos, nes vėlesniuose kultūriniuose sluoksniuose jų nerasta. 1994 m. puodyninių koklių šukių rasta rytinio korpuso viduje, sluoksniuose, susijusiųose su rytinio korpuso statybos pradžia, ir yra į juos patekusios iš kitos vietos ar ankstyvesnių sluoksnių. Kokliai degti oksidacinėje aplinkoje, neglazūruoti, kvadratinėmis angomis, datotini XVI a. antrąja puse (Žalnierius, 1995ša, p. 11). Šiuo metu, nieko aiškaus nežinant apie 1959–1960 m. rastus puodyninius koklius, sunku juos palyginti su rastaisiais rytiniame korpuse.

Plokštiniai kokliai. Medinio dvaro pastatams priskiriamų plokštinių koklių fragmentų 1960 m. rasta ir prie šiaurinio korpuso, ir 1994 m. rytinio korpuso viduje. Prie šiaurinio korpuso rasti ornamentuoti, neglazūruoti ir padengti žalsva ir rusva glazūra plokštinių koklių fragmentai. Tyrinėjimų ataskaitoje koklių ornamentas apibūdintas kaip panašus į herbinį, iš dalies į gyvulinį. Matyt, buvo rastos ir karnizinių koklių šukės, kurių sienelės smarkiai išgaubtos. Taip ornamentuotų

krosnių koklių, kaip rašo tyrinėjimų autorė, kitose vietose ir kultūriniuose sluoksniuose, susijusiųose su mūriniu dvaru, nebuvo aptikta (Milčiūtė, 1960šb, p. 7, 37, 58–59).

1994 m. rytinio korpuso pietinėje dalyje, perkasoje 16 užfiksuotame viršutiniame ir iki korpuso statybos supiltame molio sluoksnyje, buvo rasti plokštinių, karnizinių, žaliai glazūruotų ir neglazūruotų koklių fragmentai, puošti stilizuotu augaliniu ir geometriniu ornamentu ir datotini pačia XVI a. pabaiga (13:1, 2, 4 pav.). Atkreiptinas dėmesys į kesoniniu ornamentu puoštą koklį, nes miestų archeologijoje jis paprastai datuojamas XVII a. pirmąja puse, o čia jis rastas XVI a. pabaigos sluoksniuose (13:1 pav.). Sąlyginai prie ankstesnių radinių reikėtų priskirti ir kai kuriuos XVII a. supylimuose rastus žaliai glazūruotus ir neglazūruotus plokštinių koklių, ažūrinės

karūnėlės fragmentus. Šie kokliai puošti treliažo, smailios arkos su treliažo motyvais ornamentu (13:3, 5, 6 pav.). Kaip išskirtinius radinius reikia paminėti lovinio (pusiau cilindrinio) koklio ir žaliai glazūruotos grindų ar apdailos plytelės fragmentus. Perkasoje 14 rastas žaliai glazūruoto koklio fragmentas su plačiais geometriniais raštu puoštais rėmeliais ir apvaliu įdubimu plokštėje, ornamentuotu daugialape rozete. Tokie radiniai, datuoti XVI a. pirmąja puse, yra pakankamai reti ir XVI a. pirmosios pusės LDK miestų materialinėje kultūroje ir rodytų Žemaitijos dvarų turtingumą bei platesnius, negu manyta, ryšius su miestų kultūra XVI a.

Buitinė keramika. 1960 m. prie šiaurinio korpuso užfiksuotame degėsių sluoksnyje buvo rasta neglazūruotų juosvos ir rusvos spalvos su ryškiomis apdegimo žymėmis puodų šukių. Rusvos spalvos indų sienelės puoštą horizontaliomis linijomis, o juosvos spalvos puodų šukėse ornamentą sudaro tam tikrais kampais išdėstyti nedideli lyg trikampio formos ornamentukai. Dalis indų petelių srityje puošti įspaustomis duobutėmis ir įstrižais įbraukimais. Taip pat rasta ir visiškai nepuoštų indų šukių (Milčiūtė, 1960šb, p. 7, 37, 55–56, ataskaitos priedo p. 21). Atrodytų, kad rašoma apie tradicinius virimo puodus, nes kaip analogijos ataskaitoje pateikiami radiniai iš Trakų, Kauno pilių ir Punios piliakalnio. Lieka neaišku, ar prie šiaurinio korpuso buvo rasta vadinamosios miesto keramikos, nes žalsvai glazūruotos keptuvės šukė buvo rasta rytinio korpuso pietinėje dalyje. Vėlyvesniuose, supiltiniuose XVII–XVIII a. sluoksniuose rasta ir redukuotos keramikos, kurią galima priskirti ir medinio dvaro laikotarpiui (Žalnierius, 1995ša, p. 16, 21).

Smulkių redukuotos keramikos šukelių, tradiciškai miestų materialinėje kultūroje datuojamų XV–XVI a. pradžiai, rasta po šiaurės rytų bokštu išlikusiame kultūriniame sluoksnyje. Tačiau nors pagal sluoksnių stratigrafiją jis priskirtinas ankstyvesniajam negu mūrinis dvaras laikotarpiui, redukuotos keramikos labai daug randama ir mūrinio dvaro sluoksniuose, datuojamuose XVII–XVIII a.

Mūrinio dvaro rūmų radiniai. Iki 2000 m. atliktų dvarvietės archeologinių tyrinėjimų metu rastus radinius sudaro plokštiniai krosnių kokliai, įvairios paskirties buitinė ir statybinė keramika, stiklo ir metalo dirbiniai. Didžiausia radinių dalis buvo rasta XVII a. pabaigoje–XVIII a. supiltuose griuvenų ir šiukšlių sluoksniuose, dvaro šiaurinio rūmų korpuso užpylime.

Plokštiniai kokliai. Šią radinių grupę galima suskirstyti į tris chronologinius etapus pagal dvare XVII–XVIII a. vykusias rekonstrukcijas ir su jomis susijusiais pasikeitimais perstatant ir remontuojant patalpose buvusias krosnis. Tai tiksliausiai datuojama ir informatyviausia radinių dalis.

Pirmajam etapui priskirtini pirmojo dvaro savininko Janušo Eperješo ir jo žmonos valdymo metu pastatytų krosnių kokliai (XVII a. pradžia–XVII a. vidurys). Be abejonės, J. Eperješui priskirtinas herbiniis koklis su kampuose esančiais inicialais, atliktais antikinio-romaninio stiliaus šriftu. Viršutinės dalies kairiajame kampe yra raidė „I“ (Janušas), dešiniajame – raidė „E“ (Eperješas). Apatiniame kairiajame kampe – raidė „P“ (pastalininkas, pakamaris, pažiūdininkis ir t. t., nes nėra žinomos J. Eperješo turėtos garbės pareigos), apatiniame dešiniajame kampe – raidė „Z“ (Žemaitijos). Koklis stačiakampis, 195x230 mm dydžio, rasti neglazūruoti, žaliai glazūruoti ir polichrominiai šio koklio variantai (14:1 pav.). Koklis – su 10–12 mm pločio reljefiniais rėmeliais. Plokštės apatinėje dalyje yra barokinis herbiniis skydas, padalytas į dvi dalis. Apatinėje dalyje pavaizduotos dvi į kairę ir į dešinę pusę palinkusios penkiapalės gėlės, perskirtos vertikaliu, panašiu į ietigalį ornamentu. Viršutinėje dalyje yra su šarvais ir šalmu apsirengusio kario biustas, dešinėje rankoje laikantis lauro šakelę, kairėje – ant peties uždėtą dviašmenį kalaviją. Virš herbiniio skydo yra riterio šalmas su karališka karūna, kurioje sėdi į kairę žiūrintis erelis, naguose laikantis lauro šakelę. Herbiniio skydą juosia iš riterio šalmo svyrančios stilizuotų augalų girliandos. Polichrominiame koklio variante rėmeliai žali, fonas baltas, inicialai rudi. Herbiniio skydo apatinės dalies fonas rudas, gėlių koteliai ir lapai žali, žiedai – balti. Viršutinės herbiniio skydo dalies fonas geltonas, kario šarvai ir šalmas rudi, lauro šakelė žalia, kalavijas – mėlynas. Riterio šalmas baltas, karūna ir paukštis geltoni, paukščio naguose esanti lauro šakelė – žalia. Augalų girliandos viršutinė dalis mėlyna, apatinė – geltona. Atrodytų, jog buvo pagaminti keturi panašūs herbinių koklių variantai. Antras koklio variantas skyrėsi, atrodytų, tik kartušo augalų girliandos kompozicija ir kiek kita skydo forma (14:2 pav.), trečio varianto siauresni rėmeliai, smulkesnės ir rašytinės inicialų raidės, skirtinga nuo dviejų pirmųjų koklių augalų girlianda (14:4 pav.). Spalviniame variante taip pat yra skirtumų: herbiniio skydo apatinė dalis yra mėlynos spalvos. Greičiausiai skirtumų buvo ir daugiau, nes galime kalbėti tik apie iki šiol rastą vien apatinę trečiojo varianto koklių dalį. Ketvirtasis variantas nuo trečiojo skiriasi tik tuo, kad neturi kituose variantuose esančių savininko inicialų, be to, rastas tik neglazūruotas koklio variantas (14:3 pav.). Galbūt antrojo ir ketvirtojo variantų koklių buvo pagaminta mažiau, nes jų rasta tik kelios šukės. Ar net penkių spalvų panaudojimas ir jų derinimas herbiniame koklyje atitinka heraldikos taisykles, šiuo metu sunku pasakyti. Tai reikalauja papildomų tyrinėjimų.

Deja, šiame tyrinėjimų etape nieko negalime pasakyti apie herbiniis krosnies architektūrinę kompoziciją, nes 1994 ir 2000 m. nerasta kitų krosnių būtinų detalių: karnizinių, frizinių koklių, krosnies viršutinę dalį puošusių karūnėlių. Gal-

14 pav. Eperješų giminės mūrinio dvaro herbiniai krosnių kokliai: 1–4 – Janušo Eperješo kokliai, 5–7 – Jurgio ir Kristupo Eperješų kokliai. V. Trečiokienės pieš.

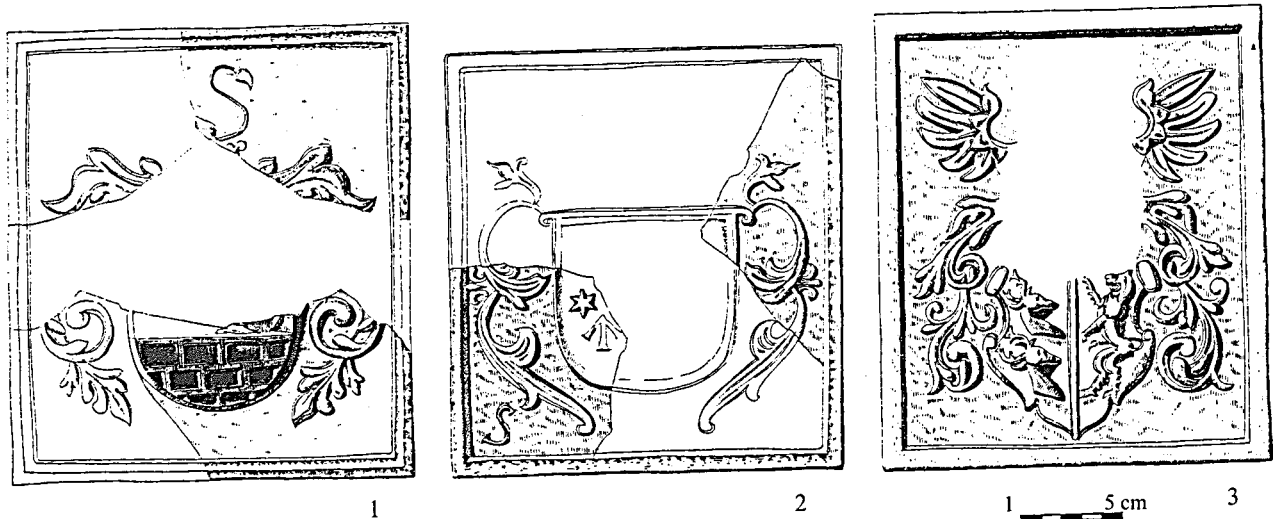
būt šios krosnių sudėtinės dalys buvo rastos 1959–1960 m., bet ši medžiaga dar nėra visiškai prieinama tyrinėjimams.

Pirmajam laikotarpiui priskirtini dar trys herbinių koklių fragmentai, nesusiję su Eperješų gimine. Dviejų koklių

Pirmajam rūmų statybos etapui priskiriami herbiniai krosnių kokliai su J. Eperješo inicialais buvo rasti tiek rytinio, tiek ir prie šiaurinio korpuso. Be rytiniame pagrindiniame korpuse buvusių gyvenamųjų patalpų, tokios pat

rasti tik nedideli fragmentai, pagal kuriuos nepavyko nustatyti juose pavaizduotų herbų priklausomybės.* Koklių ornamento piešinys skiriasi nuo Eperješų herbinių koklių tiek herbino skydo forma, artima gotikinei, tiek kuklesne ir grakštesne kartušo stilizuotų augalų girlianda ir galėjo būti pagamintas kitų meistrų (15:1–3 pav.). Tyrinėjimų metu tokių koklių rasta nedaug, todėl atrodytų, kad iš tokių koklių daug krosnių nebuvo pastatyta. Galbūt kokliuose pavaizduoti herbai priklausė Eperješų žmonių giminei. Trečiame herbiniam koklyje pavaizduotas Eperješų kaimynų, Raudonės dvaro rūmų savininkų Kiršenšteinų herbas (15:3 pav.). Abi giminės siejo ne tik kaimynystė, bet ir bendri prekybiniai interesai. Zigmantas Vaza 1594 m. K. Kiršenšteinui, J. Eperješui ir J. Šepremui davė privilegiją didžiuliuose Užnemunės, Kauno, Vilkišios, Skirsnemunės, Jurbarko girių plotuose gaminti miško prekes. Tokių sutarčių buvo sudaryta ir daugiau (Pinkus, 1971a, p. 185–186). Galbūt kaimyniniams ir partnerystės santykiams sutvirtinti Kiršenšteinai padovanojo Eperješams savo giminės herbas puoštą koklių krosnį arba J. Eperješas pasiskolino vieną ar kelis herbinius koklius kaip pavyzdį savo rūmuose numatomoms statyti krosnims. Neatmestina prielaida, kad tiek Kiršenšteinams, tiek Eperješams bent XVII a. pradžioje krosnių koklius galėjo gaminti tie patys meistrai. Tai teigti leidžia tik beveik vienodi koklių matmenys: plotis vienodas – 195 mm, tik Eperješų herbiniai kokliai aukštesni 20 mm. Labai panaši ir koklių ornamento kompozicija, herbino skydo forma ir atlikimo stilius.

* Autorius dėkoja dr. E. Rimšai už suteiktą išsamią informaciją apie Panemunės dvaro herbinius koklius.

15 pav. XVII a. pirmos pusės herbiniai krosnių kokliai: 1–2 – nenustatytos priklausomybės kokliai, 3 – koklis su Kiršenšteinų giminės herbu. V. Trečiokienės pieš.

patalpos pirmajame rūmų statybos etape buvo įrengtos ir bent jau antrame šiaurinio korpuso aukšte, nors yra manoma, kad šiaurinio korpuso paskirtis buvo ūkinė ir gynybinė (?) (Pinkus, 1971b, p. 206).

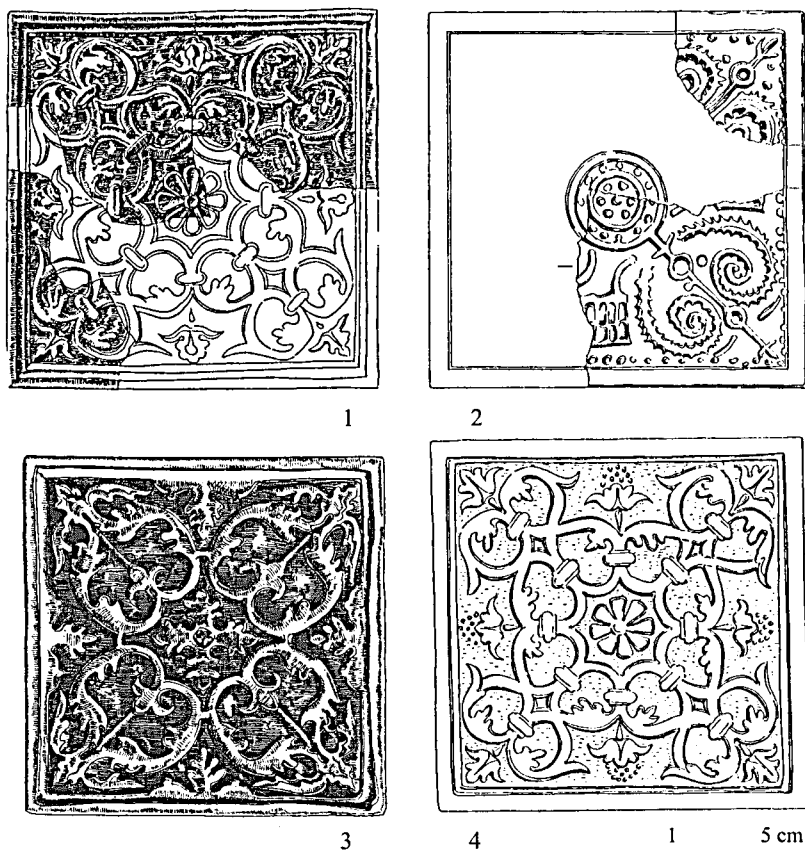
Pagal paskutiniųjų poros dešimtmečių archeologinių tyrinėjimų duomenis, XVI, o ypač XVII a. LDK dvaruose neatskiriama ir pagrindinė puošniausia interjero dalis buvo krosnis su kokliais, puoštais savininko herbu. Herbinių krosnių koklių buvo rasta beveik visuose tyrinėtuose dvaruose (ATL 1992, p. 44–48; ATL 1996, p. 197–211; ATL 1998, p. 312–339; ATL 2000, p. 370–391; ATL 2002a, p. 142–149; ATL 2002b, p. 162–165). Herbinės krosnys buvo labai plačiai paplitusios tiek rytinėje LDK dalyje, tiek Lenkijos karalystėje (Kajzer, 1998, p. 51; Левко, 1992, c. 47).

Be herbinių krosnių, tiek šiauriniame, tiek rytiniame korpusuose buvo statomos ir žaliai glazūruotų, ir dvispalvių koklių krosnys. 1994–2000 m. tyrinėjimų metu prie rytinio ir šiaurinio korpuso buvo rasta apie 30 skirtingo ornamentu koklių, kuriuos būtų galima priskirti pirmajam rūmų statybos etapui. Vyrauja kokliai su plastiniu, stilizuotu augaliniu ornamentu, kurio kompoziciją sudaro koklio centre esanti daugialapė rozetė, koncentriniai apskritimai ar augalų formos kryžius ir kampuose įkomponuotas širdies formos stilizuotas augalinis ornamentas (16:1–4 pav.). Kai kurie kokliai dvispalviai – fonas mėlynas, ornamentas baltas (16:4 pav.). Krosnių karnizinių koklių dauguma glazūruoti žaliai, nors pasitaikė ir ne-glazūruotų. Puošti stilizuotu augaliniu, geometriniu, zoomorfiniu ir antropomorfiniu ornamentu (17:1–6 pav.). Išskirtinas apvalios krosnies karnizinis koklis, glazūruo-

tas balta ir mėlyna glazūra (17:3 pav.). Daugumos rastų koklių ornamentas yra gerai pažįstamas iš masinės XVII a. miestų archeologinės medžiagos, tačiau keletas karnizinių koklių, atrodytų, buvo pagaminti specialiai Panemunės dvarui (17: 4–5 pav.).

Plokštiniai Panemunės dvaro krosnių kokliai buvo pagaminti meistrų profesionalų ir atvežti iš didesnių amatų centrų arba pagal atvežtus štampus gaminami vietoje. Tačiau kol nerasta koklių gamybą dvare patvirtinančių duomenų, šiuo metu reikėtų laikytis pirmojo teiginio. Toks artimiausias ir lengvai Nemunu pasiekiamas amatų centras (tai buvo svarbu transportuojant tokią trapią produkciją kaip kokliai) buvo Kaunas (Balčiūnas, 1999). Be to, lyginant Panemunės dvare rastų koklių gamybos technologiją, dydžius, ornamentikos atlikimo stiliaus ypatybes su Kauno kokliais, pastebimas labai artimas koklių gamybos braižas, kurio nesumaišysi su kituose miestuose gaminamais kokliais (Bertašius, Žalnierius, 1988, p. 18–19; Žalnierius, 1989, p. 25–27).

Antras etapas datuotinas XVII a. viduriu–1753 m. J. Eperješo sūnus ir paveldėtojas K. Eperješas barokinės dvaro rūmų rekonstrukcijos metu, matyt, perstatė bent dalį rūmuose stovėjusių krosnių. Visų pirma buvo pastatytos krosnys su Eperješų giminės herbu ir K. Eperješo inicialais (14:5 pav.). Krosnių kokliai stačiakampiai, 200x242 mm dydžio, jų ornamentikos kompozicija labai panaši į koklių su J. Eperješo inicialais. Tačiau pakito herbino skydo forma ir kartušo augalų girliandos piešinys bei herbe pavaizduota riterio figūra. Koklio su J. Eperješo inicialais herbe pavaizduotas liesas, griežtų veido bruožų riterio biustas, aprengtas juostiniais šarvais, tuo tarpu K. Eperješo koklio

16 pav. XVII a. pirmos pusės krosnių kokliai: 1–3 – žaliai glazūruoti kokliai, 4 – baltai-mėlynai glazūruotas koklis. V. Trečiokienės pieš.

herbe pavaizduotas apkūnios figūros ir veido bruožų riteris, vilkintis kirasą ar liemenę su šarviniais antpečiais, dėvintis apvalios formos šalimą su plunksna. Galbūt kokliuose su J. Eperješo ir K. Eperješo inicialais pavaizduoti riteriai buvo ne tik koklius pagaminusio meistro vaizduotės kūrinys, bet ir atitiko konkrečius tėvo ir sūnaus Eperješų kūno sudėjimo bruožus. Koklio viršutiniame kairiajame kampe yra raidė „K“ (Kristupas), dešiniajame – raidė „E“ (Eperješas), apatiniame kairiajame kampe – raidė „P“ (pastalininkas), dešiniajame kampe – raidė „K“ (Kauno). Tarp apatinių raidžių yra skaičiai 1649, reiškiantys koklią tai svarbią Eperješų giminei ar tiesiog koklių pagaminimo ir krosnių pastatymo datą. Rasti tiek neglazūruoti, tiek polichrominiai koklių variantai. Polichrominiame koklių variante išliko tas pats spalvų derinys kaip ir pirmame koklio su J. Eperješo inicialais variante (spalvota įklija: 3).

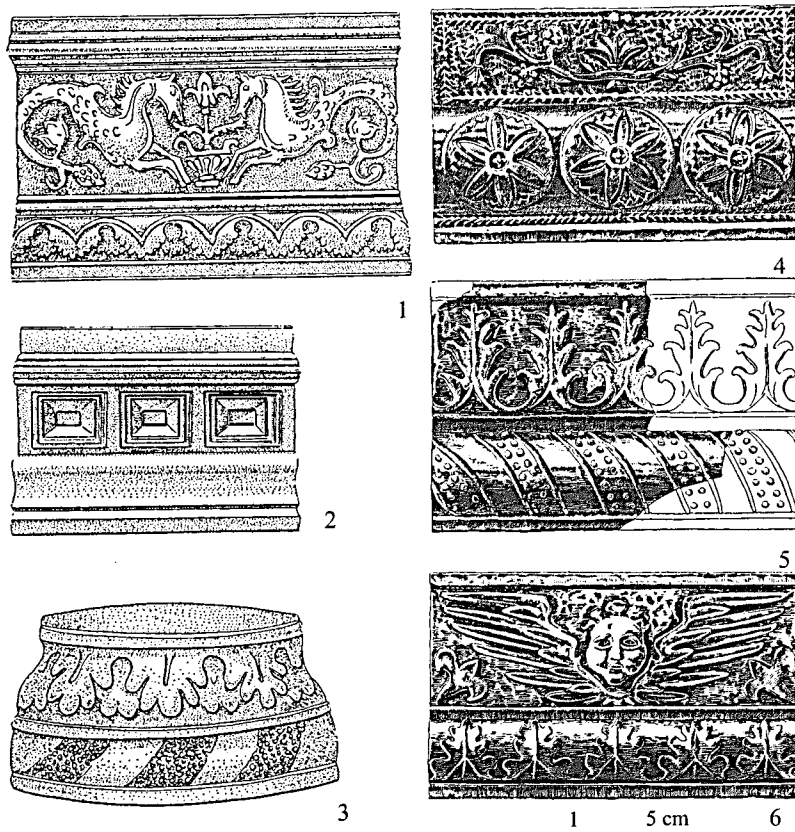
Tam pačiam laikotarpiui priskirtinas ir dar vienas Eperješų giminės herbinis koklis, kurio apatiniame kairiajame kampe yra raidė „S“ (14:6 pav.). Šio žaliai glazūruoto koklio rasti tik keli fragmentai ir tai apskunkina jo priklausomybės nustatymą. Greičiausiai sprendžiant pagal koklyje esančią raidę „S“, jis galėjo priklausyti

Kristupo Eperješo broliui Jurgiui, kuris buvo žemaičių stalininkas („S“ – stolnik).

Prie rūmų rytinio korpuso buvo rasti koklių fragmentai su išskustais Kristupo Eperješo inicialais ir apačioje buvusia data (14:7 pav.). Atrodytų, juos apie 1670 m. panaudojo K. Eperješo paliukuonis, greičiausiai sūnus Adomas Chrizostomas, kurio inicialai neatitiko buvusių herbiniame koklyje. Galimi keli tokių koklių panaudojimo paaiškinimai: visų pirma gal dvare išliko pakankamai K. Eperješo koklių, kad išskutus inicialus iš jų būtų galima pastatyti vieną ar kelias krosnis. Tačiau tam prieštarauja rasti jau su išskustais inicialais ir vėliau glazūruoti kokliai. Gal dvare išliko koklių štampai su K. Eperješo inicialais, iš kurių, padarius koklių atspaudus ir išskutus inicialus, buvo glazūruoti ir išdegti vietoje. Tačiau šį teiginį gali patvirtinti tik rasta koklių degimo krosnis. Kitu atveju koklių štampai galėjo būti rasti pas juos padariusių amatininkų įpėdinius, kurie ir pagamino reikalingus herbinius, be inicialų koklius. Prie šių visų manipuliacijų su inicialų skutimais herbiniuose

kokliuose galėjo prisidėti ir XVII a. pabaigoje vis blogėjantys Eperješų ūkiniai ir finansiniai reikalai. Vienus ar kitus spėliojimus patvirtins ar atmes tik tolesni dvaro istoriniai ir archeologiniai tyrinėjimai.

Šiuo laikotarpiu buvo pastatytos tik kelios naujos krosnys, nes rasta tik keletas XVII a. 8–9 dešimtmečiais datuojamų koklių. Tai kvadratiniai ir artimos kvadratui formos, 170x170 ir 190x205 mm dydžio, be rėmelių, neglazūruoti kokliai, puošti stilizuotu augaliniu geometriiniu ornamentu ir heraldiniais motyvais (18:1, 2 pav.). Vieno koklio centre, kito – viršuje yra raidės „HIS“. Vieno koklio centre esančios raidės aprėmintos augaline geometrine herbiniu skydo, riterio šalmo ir karūnos imitacija. Kitame koklyje raidės įkomponuotos tarp stilizuotų lotoso stiebų, įsmeigtų į koncentrinis apskritimus. Raidės reiškia graikiškai rašomo Jėzaus vardo santrumpą, tačiau vėlyvaisiais viduramžiais ši monograma turėjo kelis lotyniškus šifravimo variantus: „Jėzus žmonių išganytojas. Tuo ženklu nugalėsi“ ir t. t. Šia monograma, paprastai su kryželiu virš raidės H skersinio, yra žymimi ir liturginiai indai. Jėzuitų ordinas, pasivadinęs Jėzaus draugija (Societas Jesu), naudojo šią monogramą kaip savo

17 pav. XVII a. pirmos pusės krosnių kokliai: 1 – neglazūruotas koklis, 2, 4–6 – žaliai glazūruoti kokliai, 3 – baltai-mėlynai glazūruotas koklis. V. Trečiokienės pieš.

ženklą (Krikščioniškos, 1997, p. 164.). Galbūt religiniais motyvais puošti kokliai dvare atsirado 1694 m., užstačius Sendvario palivarką Žemaitijos vyskupystės kapitulai (Pinkus, 1971b, p. 211).

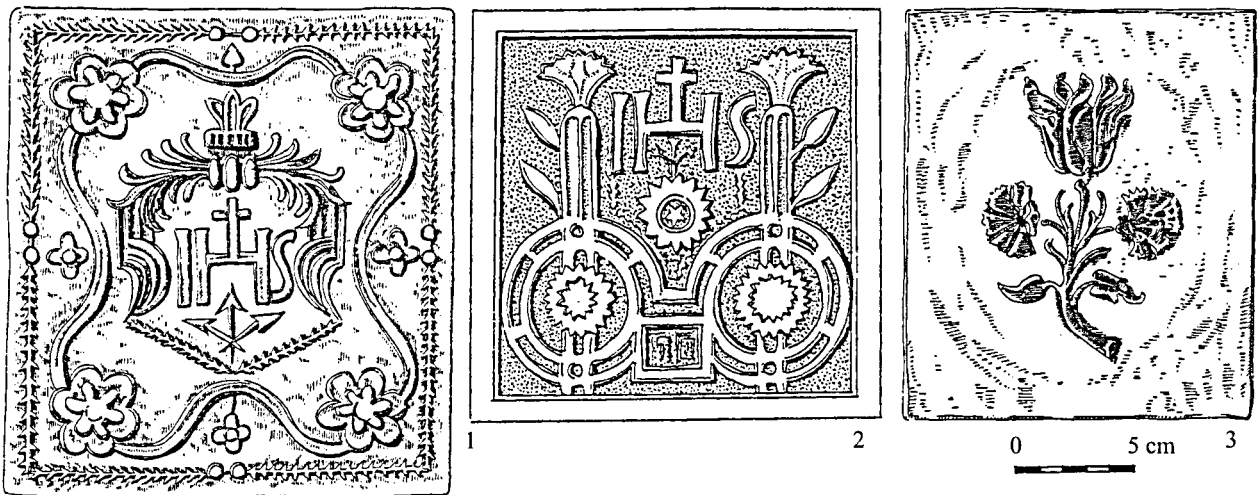
Trečiame etape A. Gelgaudas, 1759 m. įsigijęs dvarą, XVIII a. 9 dešimtmetyje perstatė dvaro rūmus, nugriaudamas šiaurinį korpusą ir naujai perplanuodamas rūmų ansamblio erdvinę ir planinę struktūrą. Perstatymo metu dvaro rūmų patalpose išlikusios Eperješų laikotarpio krosnys išgriautos ir išmestos pro langus. Rūmuose buvo sumūrytos naujos krosnys iš baltai ir žaliai glazūruotų, lygiu paviršiumi koklių. Dalis koklių ornamentuoti pieštu mėlynu augaliniu ir zoomorfiniu ornamentu (Milčiūtė, 1960šb, p. 59–60). Gelgaudų dvarui priskirtini ir 2000 m. rasti nedideli (150x172 mm), be rėmelių kokliai, puošti ant balto fono nupiešta augalo šakele su stilizuotais tulpės ir rugiagėlių žiedais (18:3 pav.). Šie kokliai galėjo būti atvežti iš vakarinės Lietuvos dalies ar Rytų Prūsijos, nes Vidurio Lietuvoje tokiems kokliams analogų dar nerasta. Apie XIX a. krosnių koklius aiškesnių žinių nėra.

Buitinė keramika ir kiti dirbiniai. Rastos gausios XVII–XVIII a. buitinės keramikos ir kitų radinių datavi-

mo chronologinės ribos yra daug platesnės, nes iki šiol nėra aiškių ir tikslesnių XVII a. antrosios pusės–XVIII a. keramikos datavimo kriterijų. Be to, buitinė keramika, kurią daugiau kaip 200 metų naudojo dvaro gyventojai, daugeliu atvejų iki šiol yra rasta tik XVII a. antrosios pusės–XVIII a. rekonstrukcijų metu rūmų išorėje supiltuose sluoksniuose ir šiaurinio korpuso rūsio užpylime, o ne stratigrafiškai susiklosčiusiuose ir fiksuotuose chronologiniu atžvilgiu kultūrinuose sluoksniuose.

1959–2002 m. rastąją buitinę keramiką pagal gamybos technologiją galima suskirstyti į dvi pagrindines grupes: redukciniėje aplinkoje ir oksidaciniėje aplinkoje išdegtus įvairios paskirties indus. Tačiau vyrauja redukciniėje aplinkoje išdegti indai (Milčiūtė, 1960ša, p. 63; 1960šb, p. 55; Žalnierius, 2002š, p. 7–8). Didesniąją redukuotų indų dalį sudaro maisto gamimui skirtos puodynės su ašomis ir be jų. Sprendžiant iš rastų fragmentų, tai buvo gana dideli, petelių srityje pūsti indai, talpinantys iki 3–4 litrų skysčio ir skirti maistui gaminti. Jų pakraštėliai įvairiai profiliuoti, kai kurie su įdubimais dangteliams (19 pav.). Rastos ir redukciniėje aplinkoje degtų ašočio, dubenėlio, dangtelio ir net lėkštės šukės, o kai kurios indų šukės pagal išorinius požymius labai primena XV a. indus (20 pav.). Redukcinė indų degimo technologija miestų buitinėje keramikoje naudota XIV a. antroje pusėje ir gal net XVI a. pradžioje (Bertašius, 1993, p. 13–14; Poškienė, 1995, p. 24–25; 2002, p. 19–24). Redukcinės keramikos rasta ne tik Panemunės dvarvietėje, bet ir kituose Panemunės miesteliuose ir datuojama XVII–XVIII a. (Kvizikevičius, 2002, p. 164–166; Žalnierius, 2002š, p. 54–55). Šios technologijos grįžimas šiuo metu yra sunkiai paaiškinamas, ir be nuodugnesnių šio proceso tyrinėjimų kokių nors išvadų daryti negalima. Iš privačių pokalbių su Varšuvos universiteto Archeologijos instituto prof. hab. dr. J. Kruppe sužinota, kad redukuotos keramikos, datuojamos XVII a. antrąja puse, randama ir Lenkijos teritorijoje. Jos atsiradimas siejamas su bendra ūkine suirutė Lietuvos ir Lenkijos valstybėje po XVII a. vidurio karų ir glazūros pagrindinių komponentų – alavo ir švino trūkumu.

Kitą buitinės keramikos gaminių grupę sudaro oksidaciniėje aplinkoje degtų, glazūruotų įvairių spalvų ir at-

18 pav. XVII a. pabaigos–XVIII a. krosnių kokliai: 1–2 – XVII a. neglazūruoti kokliai, 3 – baltai ir žaliai glazūruotas koklis. *V. Trečiokienės pieš.*

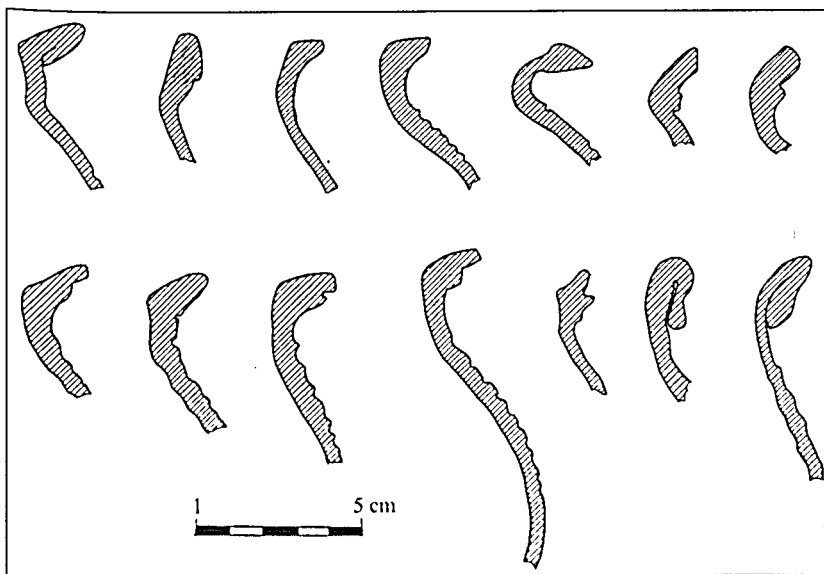
spalvių glazūra puodų, puodynių, ašocių, lėkščių fragmentai. Tai masinė XVII a. pirmosios pusės produkcija, niekuo nesiskirianti nuo gerai pažįstamos miestų archeologinės medžiagos. Kaip išskirtinį radinį reikėtų pažymėti nenustatytos paskirties neglazūruotas lėkštelės šukę su 5 (?) skylėmis dugnelyje (21 pav.). 1959 m. tyrinėjimų ataskaitoje minimos neglazūruotos molinės pypkės, ornamentuotos augaliniu ir geometriniu ornamentu, ir taupyklės (Milčiūtė, 1960ša, p. 65).

Palyginti labai nedaug rasta importinės keramikos. 1994 m. buvo rasta iš akmens masės pagaminto bokalo sienelių šukė, glazūruota balta ir tamsiai mėlyna glazūra ir

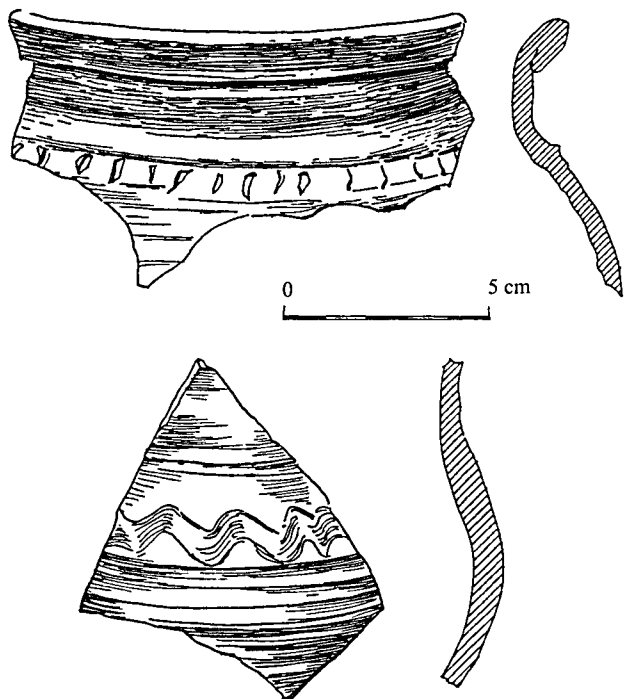
puošta medalionu, kuriame pavaizduotas stovintis didikas. Prie rytinio korpuso pietinės sienos rastos fajanso ar pus-fajansio lėkštelės, puoštos mėlynu stilizuotu augaliniu ornamentu, šukės (22 pav.). Galbūt importinės keramikos fragmentų buvo rasta ir 1959–1960 m. tyrinėjimų metu, bet ji ataskaitose nėra minima.

Stiklo dirbinių didesniąją dalį sudaro iš rudo ir žalio įvairių atspalvių stiklo pagamintų rankų darbo vyno butelių, šviesaus stiklo taurių ir stiklinių šukės. Kai kurios taurės buvo raižytos ir puoštos augaliniu ornamentu. Visi stiklo dirbiniai gulėjo supiltiniuose sluoksnuose, ir jų šiuo metu tiksliau datuoti negalime. Prie rytinio korpuso pietinės sienos buvo rasti rombo ir stačiakampio formos, iš žalsvo stiklo pagaminti vitražinių langų stiklo fragmentai, priskirtini pirmajam rūmų statybos etapui. 1959 m. buvo rasta ir spalvotų vitražinio stiklo gabaliukų, tačiau tyrinėjimų ataskaitoje nenurodyta jų radimvietė (Milčiūtė, 1960ša, p. 65). Daugiausia metalinių dirbinių buvo rasta 1959 m. Tai durų spynos, žirklys, įvairūs langų ir durų apkaustai, statybinės paskirties metaliniai dirbiniai (Milčiūtė, 1960ša, p. 65).

Vakarinės dvaro teritorijos tyrinėjimai. Nedidelės apimties žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai, kuriems vadovavo E. Milčiūtė, prie vakarinio korpuso buvo atlikti 1959 metais (Milčiūtė, 1960ša). Prie vaka-

19 pav. XVII a. pabaigos redukuotų indų pakrašteliai. *V. Trečiokienės pieš.*

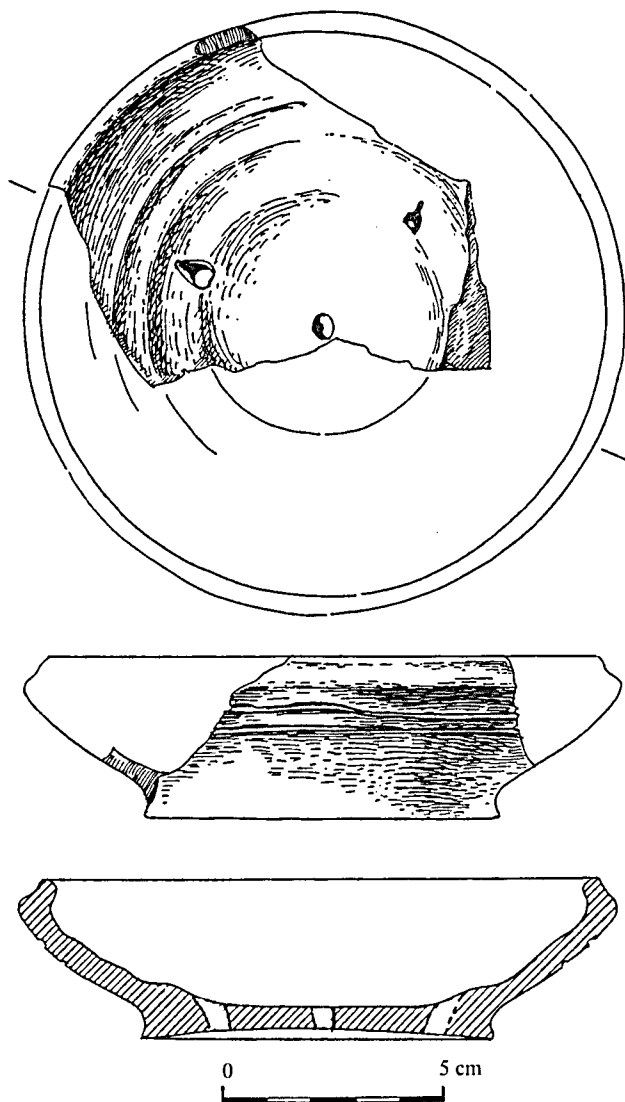
20 pav. Puošta redukuota keramika. V. Trečiokienės pieš.

rinės sienos, arčiau pietvakarinio ir šiaurės vakarinio bokštų buvo iškastos dvi perkastos, rastas 100–130 cm storio kultūrinių sluoksnių klotas, susijęs su vakarinio korpuso statybos, rekonstrukcijos ir XX a. restauracijos darbais, ir XVII–XVIII a. buitinės keramikos bei plokštinių koklių. Gauta duomenų apie vakarinės sienos pamatų įgilinimą ir statybos būdą. Perkasoje, esančioje arčiau šiaurės vakarų bokšto sienos, pamatai įleisti į geologinius gruntus nuo statybos metu buvusio paviršiaus iki 2,10 m gylio (H_{abs} 34, 15 m). Per 1,65 m nuo apačios pamatas sumūrytas iš lauko riedulių, išlyginimui retkarčiais naudojant ir plytas. Pamato viršutinė dalis sumūryta tik iš plytų, naudojant renesansinį plytų rišimo būdą, jų vidutinis dydis yra 295x140x68–80 mm. Panašiai sumūrytas ir vakarinės sienos pamatas arčiau pietvakarių bokšto, tik tyrinėjimų ataskaitoje ir fiksacijoje nėra jo matmenų. Griuvėnų sluoksniuose rasta plokščių ir olandiškų čerpių, polichromine glazūra puoštų plokštinių koklių ir redukciniėje aplinkoje degtų indų šukių (Milčiūtė, 1960ša, p. 15–26).

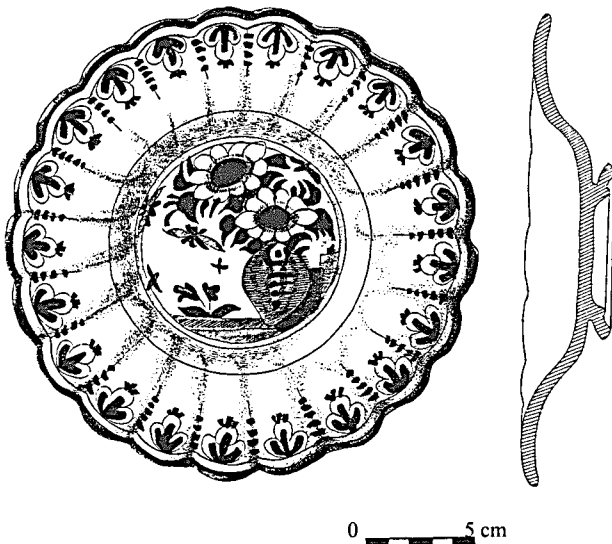
1994 m. archeologiniai tyrinėjimai vakarinėje už dvaro rūmų esančioje teritorijoje buvo susiję su ruošiamu aplinkos sutvarkymo projektu (Žalnierius, 1995ša). Tyrinėjimų užduotis buvo nustatyti kultūrinių sluoksnių klotą stratigrafiją, vakarinės sienos pastatymo metu buvusį žemės paviršių ir išsiaiškinti, ar priešais sieną buvo iškasta

gynybinė fosa. Tyrinėjimų metu buvo iškastos 7 perkastos ir iširtas 75 m² plotas. Penkios perkastos buvo iškastos statmenai vakarinės korpuso sienos, dvi – praplečiant pirmos ir trečios perkastų vakarinius galus.

Panemunės dvaro rūmų vakarinė dalis buvo pradėta statyti 1604–1610 m. Architektūriniai tyrinėjimai parodė, kad pastačius rytinį rūmų korpusą ir baigiant šiaurinį, pradėtos statyti vakarinė ir pietinė rūmų dalys. Pradžioje buvo pastatyta apie 10 m ilgio vakarinio korpuso išorinės sienos dalis, bet, atsisakius korpuso statybos, vakarinė siena buvo paversta gynybinės sienos imitacija, išmūrijant tris šaudymo angų eiles ir įrengiant medines šaulių galerijas. Kartu buvo pastatytas ir pietvakarių bokštas. Po pradėjusio dvaro statybą J. Eperješo mirties jo sūnus Kristupas Eperješas apie

21 pav. Neglazūruota lėkštelė su skylėmis. V. Trečiokienės pieš.

22 pav. Fajansinė lėkštelė. Fonas baltas, ornamentas mėlynas, XVII–XVIII a. V. Trečiokienės pieš.

1640–1650 m., tęsdamas pradėtus darbus, pastatė šiaurės vakarų bokštą ir prie jo buvusius pagrindinius vartus.

1759 m. Panemunės dvarą nupirko Akmenės seniūnas ir LDK vėliavininkas A. Gedgaudas. Rekonstruojant dvaro rūmus buvo nugriautas šiaurinis rūmų korpusas, o prie vakarinės gynybinės sienos pristatytas dviejų aukštų korpusas. Vakarinėje sienoje ir pietvakarių bokšte buvo iškirsti langai, bet pats korpusas iki galo nebuvo įrengtas (Pinkus, 1971b, p. 204–207).

Dabartinis reljefas prie vakarinio korpuso yra nelygus. Prie ŠV bokšto jo aukštis H_{abs} yra 36,50 m, toliau į pietus jis kyla ir ties centrine korpuso dalimi, apie 27–40 m nuo ŠV bokšto, pasiekia H_{abs} 39,40–39,60 m lygį. Toliau į pietus žemės paviršius tolygiai leidžiasi į pietinėje dvaro pusėje esančią daubą. Apie 12–15 m į vakarus nuo vakarinio korpuso yra natūrali, stačiais rytiniais ir šiauriniiais šlaitais, apie 4–4,5 m aukščio kalva. Pietvakarinis kalvos galas puslankiu nuolaidžiai leidžiasi į Nemuno slėnį. Panemunės dvaro vakarinė dalis buvo statoma ant apie 2,5 m aukščio kalvos rytinio šlaito, tolygiai besileidžiančio rytų link. Dabartinis žemės paviršius atkartoja pirminio reljefo nelygumus, tik skiriasi sampilų storis. Storiausi kultūriniai sluoksniai, siekiantys 230 cm, susiklostė ant šlaito, besileidžiančio į daubą, apie 6 m į šiaurę nuo PV bokšto.

Prie vakarinio korpuso susiklostė nuo 50 iki 230 cm storio kultūrinių sluoksnių klodas, esantis ant natūralaus smėlio ir priemolio. Kultūrinius sluoksnius sudaro prie vakarinės sienos statybos metu supiltas iš pamatų duobės iškastas smėlis ir priemolis, tamsiai pilko juodžemio sluoksnis, vietomis siekiantis iki 70 cm, ir remontų bei rekonstrukcijų metu supilti statybinių griuvenų sluoksniai. Statybinių griuvenų

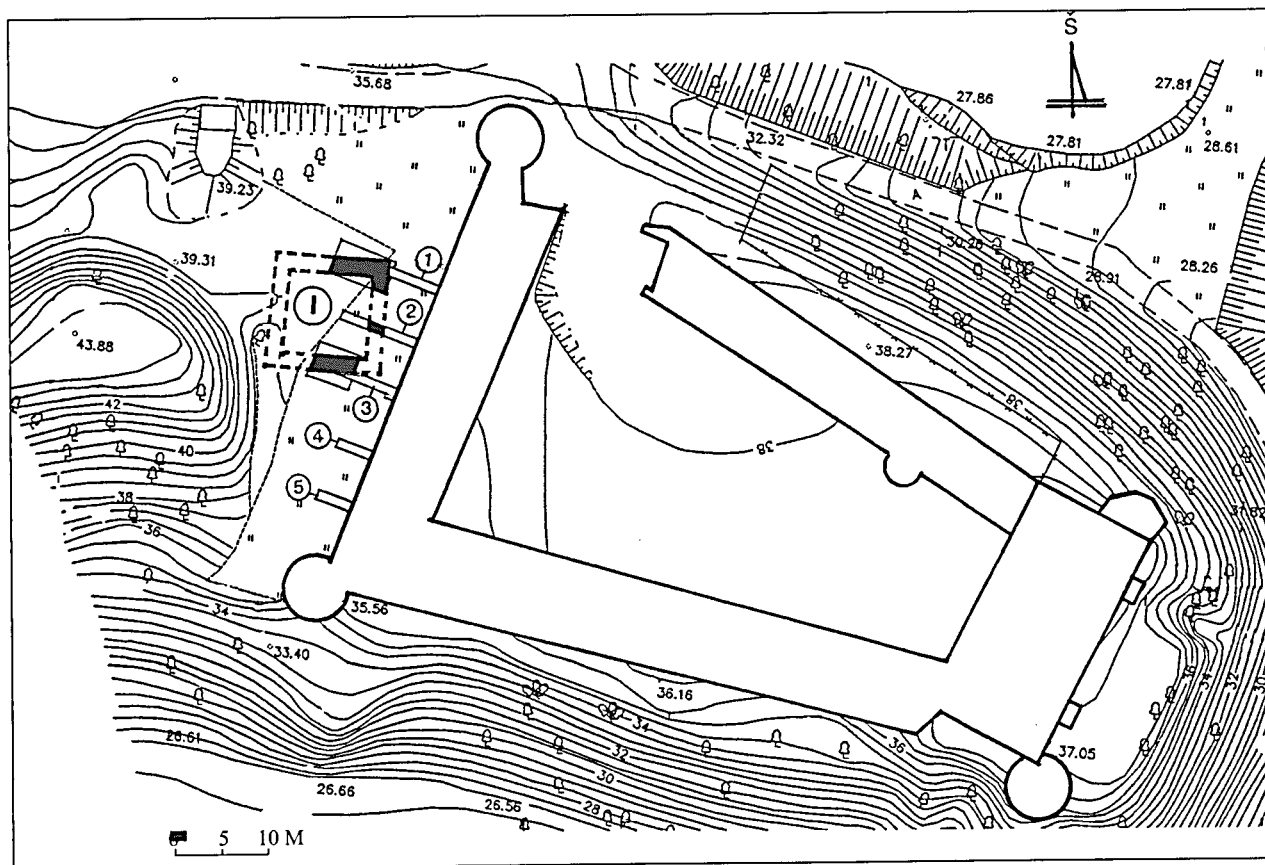
sluoksniuose rasta olandiškų ir plokštinių, apvaliais galais ir trikampiais kabliais čerpių šukių. Plokštinių čerpių plotis yra 175 mm, storis 25–35 mm. Archeologinių radinių labai nedaug. Tai plokštinio, herbino koklio su dvaro statybos pradininko J. Eperješo inicialais (14:1 pav.) ir XVII–XVIII a. buitinės keramikos šukės. Nuo rastų rytiniame rūmų korpuso herbinių koklių šis skiriasi tuo, kad virš apatiniam dešiniajame kampe esančios raidės „Z“ nėra karūnelės, o raidė apvesta kvadratėliu.

Pagal nedidelės apimties tyrinėjimų duomenis galima teigti, kad tirtose vietose tiek 1959, tiek 1994 m. nebuvo rasta kultūrinių sluoksnių, kuriuos būtų galima datuoti ankstesniu negu dvaro rūmų statyba laikotarpiu. Jokių gynybinio griovio pėdsakų nerasta.

Pradiniame dvaro rūmų statybos etape pastačius vakarinę sieną, o vėliau, XVIII a. viduryje, pristačius vakarinį korpusą, išliko pirminis reljefas, kiek pakeistas supylimų, atsiradusių tiek sienos remonto, tiek vakarinio korpuso statybos metu. Jį formavo centrinėje korpuso dalyje buvusi natūrali kalva. Jau statant sieną, matyt, buvo planuojama pažeminti kalvos viršūnę, išlyginant žemės paviršių pagal sienos pamatų paviršiaus lygį. Tai patvirtintų perkasoje 3 atkasta pirmame sienos statybos etape išmūrytos durelių angos apačia, esanti apie 50 cm žemiau nuo paviršiaus, kuris buvo pastačius vakarinę rūmų sieną. Šalia durų nerasta jokių laiptinės pėdsakų.

Vienas iš labiausiai netikėtų radinių yra priešais vakarinę sieną buvusių pamatų liekanos (23 pav.), kurios buvo pastebėtos nustumdant ir išvežant restauracijos metu vakarinėje rūmų pusėje supiltą statybinių laužą. Kasant perkasoje prie vakarinės sienos, perkasų 1–3 vakariniuose galuose buvo rastas čia stovėjusio pastato rytinis pamatas, pagal topografinius pririšimus beveik tiksliai orientuotas Š–P kryptimi. Tolesnių tyrinėjimų metu pavyko surasti pamatų ŠR kampą ir pietinės sienos pamatą. Pietrytinis pamatų kampas išardytas iki pat apačios. Pagal kultūrinių sluoksnių stratigrafiją galima daryti prielaidą, kad pietrytinis pamatų kampas buvo išardytas statant vakarinę dvaro rūmų kiemo sieną. Galbūt ir pats pastatas ar jo griuvėsiai buvo nugriauti rūmų statybos metu, surinktas plytas ir lauko riedulius panaudojant kaip statybines medžiagas. Tai patvirtintų ir pamatų viduje supiltas 55–110 cm storio smulkių griuvenų sluoksnis, iš kurio išrinktos visos plytos ir lauko rieduliai. Statinys buvo nugriautas iki pamatų, beveik sulyginant jį su buvusiu žemės paviršiumi, pietinis pamatas išardytas žemiau žemės paviršiaus.

Pastato pamatų liekanos yra apie 16 m į P nuo rūmų šiaurės vakarų bokšto, ties centrine vakarinio korpuso dalimi, jo ŠR kampas yra 6,30 m, nuardytas PR kampas galėjo būti apie 3 m nuo rūmų vakarinės sienos. Pastato plotis yra 13,20 m, vidaus plotis 9,50 m. Pamatų plotis skirtingai

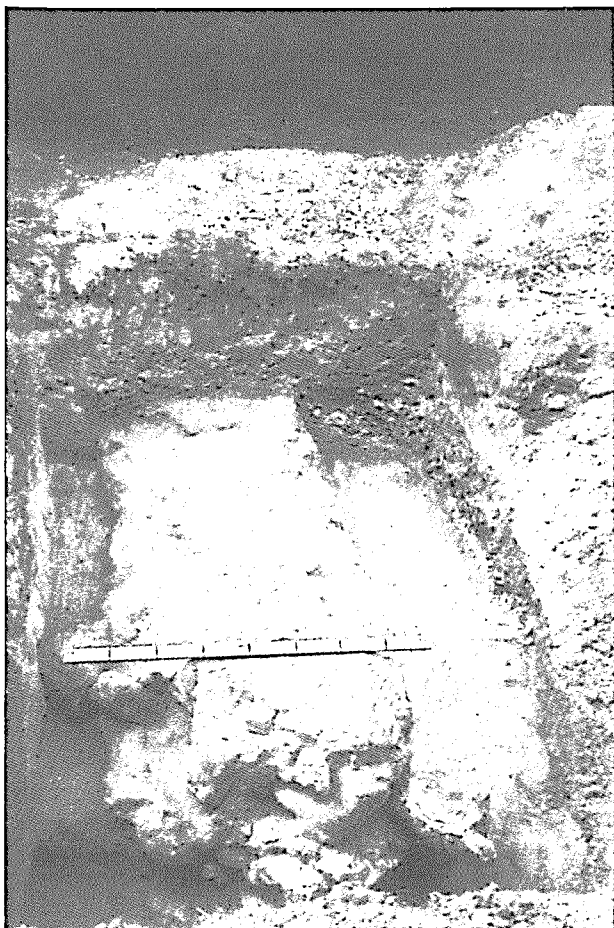
23 pav. Vakariniėje dvarvietės teritorijoje rastų pamatų planas: I – pamatų liekanos, ① – ⑤ – 1994 m. perkasų vietos ir Nr. A. Žalnieriaus brėž.

gas ne tik atskirose sienose, bet ir toje pačioje sienoje. Šiaurinio pamato plotis ties ŠR vidiniu kampu yra 202 cm, 4 m į vakarus, ties perkasos 1a galu, jos plotis yra 185 cm (24b pav.). Rytinio pamato plotis ties ŠR vidiniu kampu yra 161 cm, tuo tarpu 5 m į R, perkasoje 2, pamato konstrukcija skiriasi nuo rastos ties ŠR kampu. Čia pamatas apatinėje dalyje yra 191 cm pločio, tuo tarpu viršutinė jo dalis yra tik 128 cm pločio, praplatinta iš abiejų pusių, kurių nėra ties ŠR kampu. Pietinio pamato plotis taip pat nevienodas: arčiau PR kampo – 192 cm, 3 m į V – 166 cm (24a pav.). Pamatai statyti tiesiai ant pirminio balto smėlio žemės paviršiaus. Pamatai nuo buvusio statybos metu žemės paviršiaus įleisti į žemę nuo 65 iki 100 cm, bet jų apačia yra beveik viename H_{abs} 37,75–37,87 m lygyje. Pamatų mūre vyrauja įvairaus dydžio natūralūs lauko rieduliai, plytos ir jų nuoskalos, pagal mūro struktūrą naudotos tik tarpams tarp riedulių užpildyti ir pamatų šoniniams paviršiams išlyginti. Surišimui naudotas baltas, riebus kalkių skiedinys. Pietiniame pamate įmūrytas didžiausias lauko riedulys yra 40x50x135 cm dydžio. Plytų matmenys: 275–286x145–155x75–85 mm, jos

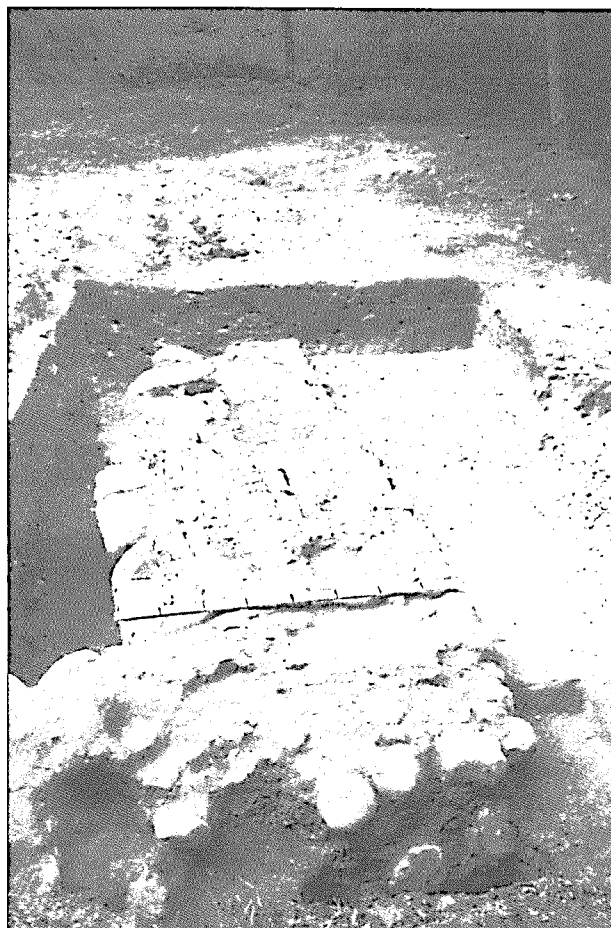
formuotos grubiai, su nelygiomis briaunomis ir paviršiais, vienos plytos turi braukas, kitos – ne, kai kurios plytos deformavosi jas džiovinant.

Tarp pamatų buvo įrengta patalpa, kurios asla buvo apie 80 cm žemiau pastatą supusio paviršiaus ir sutapo su pamatų apačia. Atrodytų, kad ši patalpa buvo iškasta jau sumūrijus pamatus, nes prie Š ir R pamato vidinio šono rastas iki 15 cm storio kalkių skiedinio sluoksnelis, plonėjantis į patalpos vidų ir susidaręs sienų mūrijimo metu byrant skiediniui. Ant aslos nepastebėta jokių kultūrinio sluoksnio pėdsakų, ant natūralaus smėlio guli supilti smulkių griuvėnų ir smėlio sluoksniai. Išorėje šalia pamatų ant buvusio pirminio sluoksnio taip pat nerasta bent per kiek ilgesnį laiką susiklosčiusio kultūrinio sluoksnio. Tik iš pietinės pamatų pusės užfiksuotas kalkių skiedinio ir smulkių griuvėnų sluoksnelis, galėjęs susidaryti pastato statybos metu.

Šiuo metu datuoti ir nustatyti rasto pastato liekanų pirminę paskirtį yra sudėtinga. Visų pirma nerasta nei kultūrinių sluoksnių, nei archeologinių radinių, kuriuos būtų galima tiesiogiai susieti su pastatu. Vienintelis radinys, rastas pastato viduje supiltame griuvėnų sluoksnyje, – tai stik-

a

b

24 pav. Pastato pietinės sienos pamatas (a), pastato šiaurinės sienos pamatas (b). A. Žalnieriaus nuotr.

linio indo dugnelio fragmentas, datuotinas XVI a. ir priskirtinas turtingesniųjų luomo naudotam daiktui, patekusiame į griuvenas greičiausiai dvaro rūmų statybos metu. Antra, atliktų tyrinėjimų apimtys neleidžia šiuo metu kalbėti ir apie visą statinio planą. Iš dalies atkastas tik rytinis 13,20 m pločio pastato galas ir 6 bei 7 m ilgio P ir Š sienų galai. Šiokias tokias nuorodas apie pastato planą duoda minėta kalva, esanti į vakarus nuo atkastų pamatų ir rūmų vakarinio korpuso. Pagal reljefo ypatumus stovėjusio pastato vakarinis galas turėtų remtis į kalvos šlaito apačią, o jo forma galėjo būti artima apie 13x13 m dydžio kvadratui. Paprastai kvadratinė forma būdinga gynybinės paskirties pastatui, tam neprieštarauja ir rastų pamatų storis, siekiantis iki 2 metrų. Kiek abejonių gali sukelti palyginti nedidelis pamatų įgilinimas, siekiantis tik 65–100 cm, bet ir kitų XIV a. LDK pilių pamatai įleisti į žemę ne ką giliau. Kauno pirmosios pilies pamatų apačia yra 70–160 cm (Žalnierius, 2002š, p. 17), Krėvos pilies vakari-

nės sienos – 95 cm (Ткачев, Трысов, 1988, c. 15), Lydos pilies sienų pamatas – 70–80 cm gylyje (Багласов, Трысов, 1981, c. 32). Be to, pamatuose sumūrytos plytos tiek matmenimis, tiek išorine savo išvaizda yra artimos Kauno pirmoje pilyje naudotoms plytomis (Žalnierius, 2002š, p. 19). Kai kurių samprotavimų sukelia ir kalva, esanti šalia atkastų pamatų. Tyrinėjimų metu pastebėta, kad ant kalvos viršaus, žemės paviršiuje ir kurmiarausiuose gausu smulkių plytų nuoskalų. Galbūt mūrinių statinių būta ir ten. V. Urbanavičius neatmeta tikimybės, kad rastos mūrų liekanos gali būti sietinos su XIV a. kovomis dėl Skirsnemunės apylinkėse kryžiuočių pastatytos Christmemelio pilies (Urbanavičius, 1996, p. 22–23). Tačiau šiuos mūrus galima susieti ir su bajorų Stankevičių-Bilevičių gimine, kuri valdė Panemunės dvarą iki XVI a. pabaigos (Pinkus, 1971b, p. 202; Savičevs, 2001, p. 3–15). Atsakymą dėl tikslesnio mūrų datavimo ir jų paskirties gali duoti tik platesnės apimties tyrinėjimai tiek rastų mūrų aplinkoje, tiek

šalia esančios kalvos viršuje, o šiuo metu galima tik pasakyti, kad mūrinis statinys galutinai buvo sulygintas su žeme statant Panemunės dvaro rūmus XVII a. pradžioje.

Apibendrinant Panemunės dvarvietėje iki 2000 m. atliktų archeologinių tyrinėjimų metu gautus duomenis galima pasakyti, kad Nemuno dešiniojo kranto viršutinės terasos šlaito iškyšulys susidarė paskutiniojo ledynmečio pabaigoje, baigiant formuotis dabartinei Nemuno vagai ir čia tekėjusiems upeliams išplovus šiaurės rytų pusėje esančias daubas ir griovas. Patį iškyšulį sudaro moreninės kilmės mišrūs geologiniai sluoksniai. Dvaro rūmų rytinis ir šiaurinis korpusai stovi ant žvyro ir žvirgždo sluoksnių, vakarinis korpusas – ant smėlio. Po pietinio korpuso vakarine dalimi rasti ir molio sluoksniai.

Dvarvietėje jau XVI a., o gal ir anksčiau, stovėjo mediniai dvaro pastatai. Rasti XVI a. puodyninių ir plokštinių krosnių koklių fragmentai rodytų neeilinę dvaro savininkų turtinę padėtį ir pakankamai didelę miestų materialinės kultūros įtaką. Vakarinėje dvarvietės dalyje rastus iki 2 m pločio mūrinio statinio pamatus vėliausiai galima datuoti XVI a. pabaiga, tačiau neatmestina prielaida, kad tai gerokai ankstyvesnio, galbūt net gynybinio, siekiančio XIV a., statinio liekanos.

Mūrinio dvaro pastatų kompleksas, pradėtas statyti XVII a. pirmame dešimtmetyje, buvo keletą kartų rekonstruotas, pristatant naujus pastatus ar jų dalis, keičiant vidaus suplanavimą ir fasadų architektūrinę išraišką. Didžiausia rekonstrukcija vyko XVIII a. pabaigoje, kada nugriovus šiaurinį korpusą klasicistiniais principais buvo perplanuotas dvaro rūmų ansamblis. Mūrinių dvaro rūmų laikotarpio XVII–XIX a. radiniai, kurių vertingiausių ir geriausiai datuojamą dalį sudaro XVII–XVIII a. krosnių kokliai, leidžia gana išsamiai samprotauti apie XVII–XIX a. dvaro gyventojų buitį.

Nors XVI a. pab.–XVII a. statyti mūriniai dvarų pastatų kompleksai ir turi išorinių viduramžių pilių požymių, bet jų paskirtis ir funkcijos jau yra tiek pasikeitusios, kad pilies apibrėžimo taikymas nėra tikslus ir greičiau atspindi XIX a. romantizmo įtaką, o ne tikrąjį mūrinių LDK dvarų sąvokos turinį.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

- Adomonis T., Čerbulėnas K.**, 1987 – Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija. Vilnius, 1987. T. 1.
- ATL**, 1992 – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990 ir 1991 metais. Vilnius, 1992. T. 2, p. 44–48.
- ATL**, 1996 – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais. Vilnius, 1996, sk. VII. Dvarvietės, p. 195–211.
- ATL**, 1998 – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1997 ir 1999 metais. Vilnius, 1998, sk. VII. Dvarvietės, p. 312–339.
- ATL**, 2000 – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000. sk. VII. Dvarvietės ir kaimavietės, p. 370–391.
- ATL**, 2002a – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2000 metais. Vilnius, 2002, sk. VII. Dvarvietės ir kaimavietės. p. 142–149.
- ATL**, 2002b – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais. Vilnius, 2002. sk. VII. Dvarvietės ir kaimavietės, p. 162–165.
- Balčiūnas D.**, 1999 – Keramikos degimo krosnys Kaune XV–XVI a. // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1999. T. 18, p. 205–220.
- Bertašius M.**, 1993 – Kauno vėlyvųjų viduramžių keramika // Architektūros paminklai. Vilnius, 1993. T. 13, p. 13–18.
- Bertašius M., Žalnierius A.**, 1988 – Kauno senamiesčio 15-jo kvartalo žvalgomieji archeologiniai tyrimai // Architektūros paminklai. Vilnius, 1988. T. 11, p. 11–19.
- Bogdanowski J., Holcer Z., Kornecki M.**, 1994 – Architektura obronna. Warszawa, 1994.
- Dailės**, 1999 – Dailės žodynas. Vilnius, 1999.
- Dictionary**, 2000 – The dictionary of art., New York, 2000. T. 6.
- Ivanauskas E.**, Tauragės dvarvietė // ATL 2001 metais. Vilnius, 2002, p. 165.
- Ivinskis Z.**, 1992 – Lietuvos prekybiniai santykiai su užsieniu XVI amžiuje ir jų vaidmuo ano meto Europos prekyboje // Praeitis. Vilnius, 1992. T. 3.
- Jurginis J.**, 1962 – Baudžiaivos įsigalėjimas Lietuvoje. Vilnius, 1962.
- Jurginis J.**, 1971 – Raudondvario pilis // Lietuvos pilys. Vilnius, 1971, p. 225–240.
- Gudavičius E.**, 1999 – Lietuvos istorija. Vilnius, 1999. T. I.
- Guerquin B.**, 1974 – Zamki w Polsce. Warszawa, 1974.
- Kajzer L.**, 1988 – Archeologiczny rodowód dworu. Łódź, 1988.
- Kajzer L.**, 1993 – Zamki i społeczeństwo. Łódź, 1993.
- Kajzer L., Kołodziejcki S., Salm J.**, 2002 – Leksikon zamków w Polsce. Warszawa, 2002.
- Kišonienė R.**, 2001 – Nacionalinio M.K.Čiurlionio dailės muziejaus archeologinių rinkinių formavimo apžvalga. Kauno muziejaus pirmieji eksponatai // Lietuvos muziejų rinkinių kaupimas ir tyrimas. IV mokslinė konferencija. Trakai, 2001.
- Krikščioniškos**, 1997 – Krikščioniškos ikonografijos žodynas. Vilnius, 1997.
- Kviklys B.**, 1991 – Mūsų Lietuva. Vilnius, 1991. T. 4.
- Kvizikevičius L.**, 2002 – Žemutinės Panemunės miesteliai // ATL 2000 metais. Vilnius, 2002, p. 164–166.
- Lietuvos**, 1987 – Lietuvos architektūros istorija. Vilnius, 1987. T. 1.

Lisanka A., 1982 – 1981 m. Jurbarko raj. Panemunės pilies teritorijoje vykdytų archeologinių tyrimų ir inžinerinių–geologinių tyrimų archeologinės priežiūros ataskaita. Vilnius, 1982.

Lisaukaitė B., 1998 – Semeliškių dvarvietės tyrinėjimai 1996 m. // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 316–318.

Mažoji, 1968 – Mažoji lietuviškoji enciklopedija. Vilnius, 1968. T. 2.

Milčiūtė E., 1960ša – Architektūros paminklas. Panemunės pilies archeologiniai tyrinėjimo darbai 1959 m. Vilnius, 1960 // PRPI archyvas. F. 5, b. 37.

Milčiūtė E., 1960šb – Architektūros paminklas. Panemunės pilies archeologiniai tyrinėjimo darbų ataskaita 1960 m. Vilnius, 1960 // PRPI archyvas. F. 5, b. 114.

Pinkus S., 1971 – Nemuno žemupio pilys // Lietuvos pilys. Vilnius, 1971, p. 185–200.

Pinkus S., 1971 – Panemunės pilis // Lietuvos pilys. Vilnius, 1971, p. 201–224.

Poškienė J., 1995 – Senųjų Trakų XIV a. keramika // Lietuvos istorijos metraštis. Vilnius, 1995, p. 15–28.

Poškienė J., 2002 – Trakų pilių ir miesto viduramžių keramika (XIV–XVI a. I pusė). Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius, 2002.

Puodžiūnas G., Zabiela G., 1992 – Anykščių dvarvietės tyrinėjimai 1990–1991 m. // ATL 1990 ir 1991 metais. Vilnius, 1992, T. 2. p. 44–48.

Salatkienė B., 2000 – Kurtuvėnų dvaro sodybos tyrinėjimai 1998 m. // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 375–382.

Savičevs E., 2001 – Bilevičių kilmė ir genealogija (XV–XVI a.) // Lituistica. 2001. Nr. 4(48), p. 3–21.

Vancevičius S., 1971 – XVI amžiaus vidurio reformos Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje. Vilnius, 1971.

Urbanavičius V., 1996 – Senųjų gyventojų pėdsakai // Jurbarkas. Vilnius, 1996, p. 16–26.

Zabiela G., 1995 – Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995.

Žalnierius A., 1989 – Kauno senamiesčio 3-jo kvartalo

šiaurinės dalies užstatymo raida XV–XVII amžiais // Architektūros paminklai. Vilnius, 1989. T. 12, p. 16–28.

Žalnierius A., 1995ša – 1994 m. Panemunės pilies rytinio korpuso ir archeologiniai tyrimų ataskaita. Kaunas, 1995. T. 1–2 // LIIR F. 1. Nr. 2378–2379.

Žalnierius A., 1995šb – 1994 m. Panemunės pilies vakarinio korpuso, vakarinio priešpilio žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Kaunas, 1995. T. 3 // LIIR F. 1. Nr. 2380.

Žalnierius A., 1996 – 1994–1995 m. Panemunės pilies rytinio korpuso ir vakarinio priešpilio archeologiniai tyrimai // ATL 1994 ir 1995 m. Vilnius, 1996. p. 180–185.

Žalnierius A., 1998 – Mažųjų Lapių žvalgomieji tyrinėjimai 1996 metais // ATL 1996 ir 1997 m. Vilnius, 1998, p. 330–332.

Žalnierius A., 2002š – Panemunės pilies šiaurinis korpusas. 2002 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita. Kaunas, 2002.

Žalnierius A., 2002 – Veliuonos piliakalnio II papilio tyrinėjimai 1999 m. // ATL 2000 metais. Vilnius, 2002. p. 54–55.

Багласов С. Г., Трусов О. А., 1981 – Историко–архитектурные исследования и реставрация Лидского замка // Lietuvos TSR architektūros klausimai. Vilnius, 1981. T. 7 (II sąs.), p. 29–39.

Левко О. Н., 1992 – Средневековое гончарство северо–восточной Белоруссии. Минск, 1992.

Ткачев М. А., Трусов О. А., 1988 – Исторические и архитектурно–археологические исследования Кревского замка // Lietuvos TSR architektūros klausimai. Vilnius, 1988. T. 9 (I sąs.), p. 3–22.

Чантурия В. А., 1977 – История архитектуры Белоруссии. Минск, 1977.

SANTRUMPOS

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje... metais

PRPI – Paminklų restauravimo ir projektavimo institutas

LIIR – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas

THE ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS OF THE PANEMUNĖ MANOR HOUSE

Algirdas ŽALNIERIUS

Summary

It is not incidentally that in the name of the article the Panemunė manor house, but not the castle is mentioned. It is agreed that the castle means a close long-term defensive building, its military purpose coming into the first plan. As to stone palaces of feudal kinsfolk in the Great Duchy

of Lithuania (GDL), they were built under fully changed political and economical circumstances of the state's life. Therefore, the use of the term "castle" for stone manor houses of noblemen built at the end of the 16th–17th centuries in the western part of GDL gives rise to doubts. Stone

manors of the end of the 16th century – the 17th century are called both as castles and manor houses in the history of the Lithuanian architecture. In the manors' inventories and other documents of the 17th century the concept of manor is mostly used, therefore, stone manor houses of the end of the 16th century – the 17th century in Lithuania should not be called castles. The most suitable term for these stone buildings is "a manor house".

Appearance of stone manor houses in GDL is directly related to the agricultural reforms performed in the middle of the 16th century. The inner and external reasons preconditioned the necessity for these reforms. In the 16th century in the West Europe, the demand for agricultural and forest products started growing, as well as prices for them. The mediocre gentry profited shortly from the increase in demand for agricultural products and, becoming rich, started building their stone manor houses at the end of the 16th century – the first half of the 17th century.

Namely at that period in the western part of GDL stone manor houses were built in Kruonis, Rokiškis, Alšėnai, Panemunė, Raudonė, Gaidžiūniškės, Siesikai, Raudondvaris. The data of archaeological investigations carried out in the manor places also certify the changes in the tangible culture of manors in the 16th–17th centuries in the western part of GDL. Since the middle of the 16th century in manor houses there appeared stoves decorated by flat tiles and pot tiles, as well as household ceramics, thin-walled, universal, baked in the oxidative atmosphere and glazed, and ware of glass, faience, including ceramic and metal articles for building purposes.

The manor house of Panemunė stands at 14 km eastwards from Jurbarkas, beside the road of Kaunas–Jurbarkas, on a projection of the high right bank slope of the Nemunas River (Fig. 1, 2, 3). Until the end of the 16th century the Panemunė manor belonged to the famous family of Samogitian noblemen Stankevičius-Bilevičius who in 1597 sold it to J. Eperyesh. The construction of the manor house started roughly in 1604 and in about 1610 the ensemble of manor house already comprised the eastern and northern wings, the eastern and southern walls of the courtyard and the buildings at them. After the death of Janus Eperyesh his son Kristup Eperyesh inherited the manor and in the middle of the 17th century reconstructed the ensemble of the palace in baroque style. The family of Eperyesh possessed the Panemunė manor until 1753. Then it was acquired by colonel L. Igelstrom who soon in 1759 sold it to A. Gedgaudas. The latter rebuilt the complex of palace by principles of classicism after 1783. Following the uprising of 1831, the Panemunė manor was sequestered and passed into possession of the Vilnius Govern-

ing Chamber. Since that time the palace fell into decline and was occasionally used for farming purposes.

Since the very beginning of the archaeological investigations of the palace in 1954, the archaeological excavations were related to the specific renovation purposes of the ensemble. In 1956 archaeologist K. Mekas started the archaeological investigations in the eastern wing and unearthed the foundation of the northeastern tower and the inside of the eastern wing. In 1959, 1960, 1994 and 2002 the eastern, northern and eastern wings were investigated by E. Milčiūtė and A. Žalnierius. During the investigations of 1959 and 1960, the width of the northern wing and its connection to the western wing was established, as well as the sites of former partition walls and the remnants of staircase leading to the basement of the wing. At the end of the 17th century at the northern wall of the wing, a small underground rectangular extension was added which might have been used as a pocket for the lavatory or collector for kitchen wastes. The stratum of cultural layers, up to 100 cm thick, was detected in the courtyard. Between the northern wing and the edge of the slope, the cultural layers were found, up to 120 cm thick, consisting mainly of debris bulked from the reconstructions in the 17th–18th centuries and the destroy of the palace. In this stratum the older layers were also present, likely related to wooden structures of the late Bilevičius' manor. As to the former development, at this stage of investigations, we may only say that aforesaid one wooden building or some of them were standing there and that they suffered fire at least once.

In the course of investigations of 1994, the inner premises of the eastern wing were cleaned down to the level of floor of the 17th–18th centuries, thus unearthing the earlier cultural layers of the wooden manor. At the western wall of the wing, there were detected the remnants of two pavements made of boulders and a structure of unclear purpose built during the subsequent reconstructions (Fig. 4:8–10; 10). At the eastern wall of the wing, the foundation was found as belonging to two U-shaped lavatory cabins of similar structure built at the same time at the first stage of construction (Fig. 4:11; 11a, b; 12). The foundations for external walls of the wing were set from boulders of various size, bricks being used only for leveling of rows. The premises in the first floor of the eastern wing were meant for servicing of the hosts of palace. In the central part of western side, there was a hall of palace, in the northern premise – a staircase leading to the second floor of palace, while five premises at the eastern wall contained a kitchen and a bread bakery. According to the data obtained during investigations of the wing's inside, the eastern wing was built at the eastern end of the projection on the top slope of the Nemunas River.

The finds detected during the investigations of 1959 and 1960 are presently piled in one room of first floor in the southern wing of palace. The archaeological finds from the investigations of 1994 and 2000 are kept in Kaunas with the National Art Museum of M. K. Čiurlionis.

From the cultural layers of the wooden manor, fragments of pot tiles and flat tiles used for stoves in the 16th century (Fig. 13:1, 2, 4) were collected, as well as household ceramics which may be dated to an earlier period of the 15th–16th centuries.

The finds from the period of the stone manor comprise flat tiles for stoves, diverse household and structural ceramics, glass and metal articles. Flat tiles make a most precisely datable and most informative part of finds. Tiles for the stoves built during possession of Janus Eperyes, the first owner of the manor, and his wife are attributable to the first stage (the beginning of the 17th – the middle of the 17th century). To J. Eperyes is also attributable an armorial tile with the initials at corners (Fig. 14:1–4; the colored insert: 1, 2). It seems that armorial tiles were produced in four similar variants. Three more fragments of armorial tiles, not related to the family of Eperyes, are also attributable to the first period (Fig. 15:1–3). Perhaps the coats of arms pictured on two tiles belonged to the families of the Eperyeses' wives. The third armorial tile depicts the coat of arms of the Eperyeses' neighbors – the owners of the Raudonė manor house, the Kirshensteins (Fig. 15:3). Beside the "armorial" stoves, the stoves with green-glazed and two-colored tiles were bricked both in the northern and the eastern wing. During the investigations, at the eastern and northern wing some 30 tiles of various ornaments were collected as attributable to the first stage of construction of palace. Tiles with plastic, stylized vegetative ornament prevail (Fig. 16:1–4). The cornice tiles for stoves are decorated by stylized vegetative, geometric, zoomorphic and anthropomorphic ornaments (Fig. 17:1–6).

At the second stage, in the middle of the 17th century K. Eperyes rebuilt at least several stoves standing in the palace. First of all, the stoves with the coat of arms of the Eperyeses' family and with the initials of K. Eperyes were bricked (Fig. 14:5, the colored insert: 3). Non-glazed and polychromic versions of tiles were found as well. The polychromic variant of tiles retained the same combination of colors as that found in the first variant with J. Eperyes' initials.

At the eastern wing of the palace, the fragments of tiles with the erased K. Eperyes' initials and the date at the bottom were found (Fig. 14:7). It seems that this was done approximately in 1670 by Adomas Chrizostomas, the son of K. Eperyes, whose initials differed from those

present on the armorial tile. In this period only few new stoves were built, judging from few found tiles dated to the 8th–9th decades of the 17th century and decorated by vegetable-geometric ornaments and heraldic motifs (Fig. 18:1, 2).

At the third stage, in the 9th decade of the 17th century, after reconstruction of manor house, new stoves were set of white- and green-glazed tiles with smooth surface. Some tiles are ornamented by drawn blue and green vegetative (Fig. 18:3) and zoomorphic design.

The household ceramics may be divided into two big groups by technology of production: dishes of various purpose baked in reductive atmosphere and those baked in oxidative atmosphere, the former prevailing (Fig. 19). Some sherds externally remind of dishes from the 15th century (Fig. 20). The other group of household ceramics consists of fragments of pots, jars, plates, clay pipes and piggybanks baked in oxidative atmosphere and glazed in various colors and tints. The items of imported ceramics are rather rarely found. Among them there are sherds of stone tumbler walls, faience or semi-faience plates (Fig. 22). The majority of glass articles are sherds from handicraft wine bottles of brown, green and multicolored glass and from mugs and shells of light glass. To metal articles, door locks, scissors, various bindings for windows and doors, metal articles for construction purposes may be attributed.

During investigation of the western territory of manor place, the remnants of foundation for the eastern part of a former building were detected. The southeastern corner of them was destroyed to the very bottom (Fig. 23, 24 a and b). Not unlikely that the building or its ruins were demolished during construction of palace utilizing certain bricks and boulders as a building material. The remnants of foundation of building are located about 16 m southwards from the northwestern tower of palace, at the central part of the western wing. The building was 13.20 m wide, from inside 9.50 m. The width of foundation is 161–202 cm. In the masonry of foundation natural boulders of different size prevail, bricks and their parts being used only for filling of spaces between boulders and for leveling of lateral surfaces. A brick's size is 275–286x145–155x75 – 85 mm. Presently it is difficult to date the remnants of building and to establish their primary purpose. The already mentioned hill located westwards from the unearthed foundation and the western wing of palace gives some references as to the plan of the building. The western end of the building accommodated to peculiarities of the relief should have rested on the bottom of hill slope, its shape being close to a square of 13x13 m. Usually the square shape is typical for defensive buildings. The thickness of foundation reaching up to 2 meters does not contradict

this opinion. One should not reject a probability that the detected remnants of masonwork might be related to the fights taking place in the 14th century for taking of the Christmemel castle built by the crusaders in the environ of Skirsnemunė. At present time one can state only that the building of masonwork was finally razed to the ground during construction of the Panemunė manor house at the beginning of the 17th century.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. The situational plan of the Panemunė manor. 1 – manor house, 2 – pools, 3 – chapel.

Fig. 2. The plan of the Panemunė manor house. 1 – plan of basement, 2 – plan of 1st floor.

Fig. 3. The eastern wing during the investigations of 1994.

Fig. 4. The plan of the eastern wing of the Panemunė castle. I–X – conventional numbers for rooms of wing, 1–20 – numbers of trenches dug out in 1994: 1 – foundation for chimney, 2 – foundation for breadbaking (?) oven, 3 – remnants of clay floor tiles and limewash base, 4 – remnants of staircase from the middle of the 17th century, 5 – remnants of foundation (?) for stove, 6 – remnants of foundation for stove–kitchener, 7 – brickwork floor, 7a – chute, 8 – floor of boulder from the beginning of the 17th century, 9 – foundation from the 17th century, 10 – floor of boulder from the 17th century, 11 – foundation for southern lavatory cabin, 12 – foundation for northern lavatory cabin.

Fig. 5. The northern part of the eastern wing. Rooms II, III, IV, V.

Fig. 6. The remnants of the southeastern tower.

Fig. 7. The foundation for breadbaking (?) oven. Room IV.

Fig. 8. The foundation for stairs from the middle of the 17th century.

Fig. 9. Room VII. Foundation for kitchener, chute, tiled floor.

Fig. 10. Trench 17, foundation of unclear purpose, pavements made of boulder.

Fig. 11. The foundation for southern lavatory cabin.

Fig. 12. The remnants of foundation for northern lavatory cabin and back gutter made of boulder.

Fig. 13. The stove tiles from the Bilevich family's wooden manor house of the end of the 16th century.

Fig. 14. The armorial tiles for stoves in the Eperyesh family's brick manor house. 1–4 – tiles of J. Eperyesh, 5–7 – tiles of J. and K. Eperyeshes.

Fig. 15. The armorial tiles for stoves from the first half of the 17th century. 1–2 – tiles of not established belonging, 3 – a tile with the coat of arms of the Kirschensteins' family.

Fig. 16. The tiles for stoves from the first half of the 17th century. 1–3 – green glazed tiles, 4 – a white-blue glazed tile.

Fig. 17. The tiles for stoves from the end of the 17th century. 1 – a not glazed tile, 2, 4–6 – green glazed tiles, 3 – a white-blue glazed tile.

Fig. 18. The tiles for stoves from the end of the 17th century – the 18th century. 1–2 – not glazed tiles from the 17th century, 3 – a white and green glazed tile.

Fig. 19. The edges of dishes baked in the reduction atmosphere from the end of the 17th century.

Fig. 20. The ornate ceramics baked in the reduction atmosphere.

Fig. 21. The small not glazed plate with holes.

Fig. 22. The small faience plate, with white background and blue ornament, the 17th–18th centuries.

Fig. 23. The plan of the foundation detected in the western territory of the manor site. 1 – remnants of foundation, Å – Ä – sites and numbers of trenches of 1994.

Fig. 24. The foundation (a) for southern wall of building, the foundation (b) for northern wall of building.